Η ΜΗΤΗΡ ΕΚΚΛΗΣΙΑ στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή παράδοση

του καθηγουμένου Διονυσίου Σλιόνοφ,

καθηγητή της έδρας Φιλολογίας της Θεολογικής Ακαδημίας Μόσχας

Αναφερόμενοι στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως οι υποστηρικτές του πρωτείου εξουσίας χρησιμοποιούν πολύ συχνά την έκφραση «Μήτηρ Εκκλησία». Δεν πρόκειται απλώς για μια όμορφη διατύπωση, αλλά αποδίδει την ίδια την ουσία του καινοφανούς δόγματος περί του εξουσιαστικού πρωτείου. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως είναι η Μήτηρ Εκκλησία για τις θυγατέρες της, δηλαδή, σύμφωνα με την ερμηνεία των θιασωτών του, για όλες τις Αυτοκέφαλες Εκκλησίες, που ιδρύθηκαν πέραν των παλαιφάτων Πατριαρχείων της Πενταρχίας και της προσκείμενης σε αυτά Εκκλησίας της Κύπρου.

Σε δύσκολη θέση βρέθηκαν εκείνες οι Εκκλησίες, οι οποίες δεν μπορούν να επιλέξουν απευθείας τη συνοδική εκκλησιολογία και αναγκάζονται να προσεταιρίζονται και τη μια, και την άλλη πλευρά, όπως λ.χ. οι Εκκλησίες των Ιεροσολύμων και της Αλβανίας.**[1]** Σε μια από τις πρόσφατες συνεντεύξεις του ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαίος δήλωσε ότι το Ουκρανικό εκκλησιαστικό ζήτημα έχει λυθεί από τον ίδιο αυτοπροσώπως άπαξ και δια παντός και δεν χρήζει συνοδικής συζήτησης και έγκρισης.**[2]** Η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως, ως Μήτηρ Εκκλησία, υποτίθεται ότι δικαιούται να απονέμει αυτοτελώς την αυτοκεφαλία σε άλλες Εκκλησίες, δηλαδή στις θυγατέρες της. Μετά τη χορήγηση της αυτοκεφαλίας θα διατηρούνται οι σχέσεις μητέρας-θυγατέρας. Η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως θα παραμένει πρεσβυτέρα και υπεύθυνη, η οποία δεν έχει μόνον τα πρεσβεία, αλλά και συγκεκριμένο μερίδιο εξουσίας, και μάλιστα αρκετά μεγάλο, επί της θυγατρικής αυτής Εκκλησίας. Επίσης, το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως επιφυλάσσεται του δικαιώματός του να αναμιγνύεται και στη γεωπολιτική, ερμηνεύοντας την άποψη εκείνων, οι οποίοι μέσω αυτής διεκδικούν το πρωτείο. Όπως δηλαδή πρόσφατα η Ιερά Σύνοδος της Κωνσταντινουπόλεως κάλεσε να επιστραφούν, όπως αναφέρεται στο ανακοινωθέν, τα εξ Ουκρανίας παιδιά, που «βιαίως μετεφέρθησαν εἰς τήν Ρωσσικήν Ὁμοσπονδίαν», χωρίς να ληφθεί

υπόψη η πραγματική κατάσταση των πραγμάτων…**[3]**

Κατά πόσον ανταποκρίνεται στην πραγματική ιστορική πρακτική και τη βυζαντινή παράδοση αυτού του είδους η ερμηνεία του πρωτείου; Υπήρχε άραγε στη βυζαντινή παράδοση κάποια ειδική αντίληψη για την πλέον κορυφαία μεταξύ των άλλων Εκκλησιών Μητέρα Εκκλησία; Από ποιον αιώνα η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως άρχισε να θεωρεί τον εαυτό της την πιο σημαντική στην Ορθόδοξη Ανατολή και πολύ περισσότερο σε όλο τον κόσμο; Στο παρόν άρθρο καταβάλλεται προσπάθεια να απαντηθούν αυτές οι ερωτήσεις.

Ένας Ρώσος στις αρχές του 20^{ού} αι. έγραψε για την Εκκλησία ως την «κοινή μητέρα»:

«…Μόνον η μια ορθόδοξη Ελληνο-Ανατολική Εκκλησία είναι η αληθινή <…> Συνεπώς, πρέπει να τρέφουμε υψηλή εκτίμηση στην Εκκλησία ως κοινή για όλους μας μητέρα, πρέπει να είμαστε όσο το δυνατόν πιο κοντά σ' αυτήν, πρέπει να υποστηρίζουμε δραστήρια τον σύνδεσμό μας και τις ζωντανές σχέσεις με την Εκκλησία…».**[4]**

Είναι προφανές ότι κατανοούσε ως τέτοια όλη την Ελληνο-Ανατολική Εκκλησία, δηλαδή το σύνολο των κατά τόπους Εκκλησιών, εξαιρουμένων της Εκκλησίας της Ρώμης, που αποστάτησε, και των διαμαρτυρομένων. Η εν λόγω κατανόηση μοιάζει να είναι η μόνη δυνατή και είναι δύσκολο να υποθέσει κανείς κάποια άλλη.

Νωρίτερα ο Άγιος Μελέτιος Πηγάς δίδασκε για την «Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία» ότι ήταν η πρώτη, η οποία δέχθηκε το Θείο φως και το μεταλαμπάδευσε στους άλλους, προφανώς εννοώντας ως Ανατολική Εκκλησία τις παλαίφατες κατά τόπους Εκκλησίες της χριστιανικής Ανατολής, δηλαδή των Ιεροσολύμων, της Αντιοχείας και της Αλεξανδρείας.**[5]** Συμπεραίνεται ότι στο ιστορικό παρελθόν και στο σχετικά πρόσφατο παρόν η Ανατολική Εκκλησία δεν είναι μια εκ των κατά τόπους Εκκλησιών, αλλά το σύνολο των κατά τόπους Εκκλησιών, εξαιρουμένης της Δυτικής Εκκλησίας της Ρώμης.

Όμως, μετά την Άλωση της Πόλεως το 1453 και την υποταγή του Βυζαντίου στην Υψηλή Πύλη, ή την τουρκική Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως, η οποία μέχρι εκείνη την εποχή, αρχής γενομένης από τον 7^{ο} αι., κατείχε εξέχουσα θέση στη χριστιανική Ανατολή (μετά από την κατάληψη των τριών άλλων Πατριαρχείων της Ανατολής από τους Άραβες), σταδιακά άρχισε να συνειδητοποιεί τον εαυτό της όχι ως μια «επιμέρους» Εκκλησία, παραλλήλως δρώσα με τις άλλες, αλλά ως «κοινή», «οικουμενική», «καθολική», μοναδική στο είδος της. Η εν λόγω εξαιρετικότητα ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο μετά το 1517 όταν οι Οθωμανοί Τούρκοι κατέκτησαν την Αίγυπτο, τη Συρία και την Παλαιστίνη και τα τρια παλαίφατα Πατριαρχεία, τα οποία συνενώθηκαν στο ένα «γένος των Ρωμαίων» (τουρκ. «Rum Millet»).**[6]** Μεταγενέστερα, κατά

τον 18ο-19ο αι., η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως άρχισε να αυτοαποκαλείται Μήτηρ ή «Κοινή Μήτηρ» έναντι των άλλων κατά τόπους Εκκλησίων. Την ίδια περίοδο επήλθε η ριζική επανεξέταση των σχέσεων του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως με τις παλαίφατες αποστολικές Εκκλησίες της Ανατολής.

Σύμφωνα με τις Πράξεις του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εκείνη την εποχή μπορούσε ουσιαστικά μονομερώς να ενθρονίζει στους πατριαρχικούς θρόνους τους πλέον αντάξιους υποψηφίους**[7]** και, αντιθέτως, να καθαιρεί τους αναξίους,**[8]** δηλαδή να εφαρμόζει εμπράκτως το δικαίωμα της ανωτάτου δικαστικής Αρχής έναντι εκείνων των προκαθημένων των Εκκλησιών, οι οποίοι θεωρητικά ήταν πλήρως ισότιμοι με αυτόν. Τούτο μοιάζει πολύ πιο παράξενο, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι άλλες κατά τόπους Εκκλησίες είχαν επίσης αποστολική προέλευση και πολύ περισσότερο, ήταν αρχαιότερες από την Κωνσταντινούπολη (τα Πατριαρχεία Αλεξανδρείας και Αντιοχείας, καθώς και η Εκκλησία της Κύπρου και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων).

Σε σύγκριση με τις παλαίφατες Εκκλησίες η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία ευρισκόταν σε προνομιούχο πολιτική θέση ως Εκκλησία ενός ανεξαρτήτου κράτους αυτοκρατορικού τύπου. Έτσι, στο μήνυμά του προς τη Σύνοδο της Ρωσικής Εκκλησίας (1723)**[9]** καθένας εκ των τριών Πατριαρχών της Ανατολής υπέγραφε: «εὐχέτης διάπυρος καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφὸς ὑμῶν».**[10]** Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο βίωνε το αίσθημα του ιδιαίτερου μεγαλείου του, αλλά τελούσε υπό την Υψηλή Πύλη, έπρεπε να «ταπεινώνεται» και να αντιμετωπίζει τη Ρωσική Εκκλησία με ιδιαίτερη ευλάβεια, όχι τόσο ως θυγατέρα, όσο ως ισότιμη και πολύ περισσότερο, υπερέχουσα αυτού Εκκλησία, καθότι τελούσε υπό την ιδιαίτερη προστασία του μοναδικού τσάρου ανεξαρτήτου κράτους στην Ορθόδοξη Ανατολή.**[11]**

Η Ανατολική Εκκλησία

Η έκφραση «Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία» ή «Ἑλληνο-Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία» θα μπορούσε να έχει διττή σημασία. Στη Ρωσική Αυτοκρατορία, όπως προαναφέρθηκε, υποδήλωνε το σύνολο της Ορθοδόξου Εκκλησίας, όλων των κατά τόπους Εκκλησιών της Ανατολής. Στη δυτική παράδοση η έκφραση «Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία» (*λατ.* «Orientalis Ecclesia») άρχισε να χρησιμοποιείται, αρχής γενομένης από τον Ιερό Αυγουστίνο, ο οποίος έγραψε ότι «η Δυτική και η Ανατολική Εκκλησία του Χριστού <...> φοβήθηκε <...> *την άχρηστη ματαιολογία* (πρβλ. Α΄ Τιμ. 6.20) των Πελαγιανών».**[12]** Στο Βυζάντιο η εν λόγω έκφραση, μάλλον υπό την επιρροή της διαμορφωθείσης μέχρι τότε δυτικής παραδόσεως,**[13]** άρχισε να χρησιμοποιείται από τον 14ο αι., όπως διαφαίνεται από τον βίο του Αγίου Φιλοθέου του Κοκκίνου.**[14]** Ο Ιωάννης Ευγενικός (15ος αι.) έγραψε περί *τῶν τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν παριστανόντων συμμορίαν*,**[15]** προφανώς έχοντας υπόψη όχι μόνο το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, αλλά όλο το σύνολο των Ανατολικών Εκκλησιών. «Ὅθεν ἡ ἀνατολικὴ καθ'

ἡμᾶς ὀρθόδοξος ἅπασα Ἐκκλησία, καὶ οἱ ἐν τοῖς τέτταρσι πατριαρχικοῖς θρόνοις, καὶ οἱ ὑπ᾽ αὐτοὺς πάντες ἐπίσκοποι, καὶ οἱ αὐτονομίᾳ τιμηθέντες…»,**[16]** αυτή είναι σύμφωνα με τον Ιωάννη Ευγενικό η εικόνα του πληρώματος της Ανατολικής Εκκλησίας. Ο πρώτος Πατριάρχης της τουρκοκρατίας Άγιος Γεννάδιος Σχολάριος σε μια από τις επιστολές του, προτού αναδειχθεί Πατριάρχης, υπέδειξε επίσης τους «πατριάρχες <…> τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας»,**[17]** δηλαδή θεωρούσε την Ανατολική Εκκλησία κοινή αδελφική οικογένεια όλων των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών εκείνης της εποχής. Ο ίδιος χαρακτήρισε «μητέρα» την Ανατολική Εκκλησία.**[18]**

Ο Άγιος Μελέτιος Πηγάς**[19]** έγραψε: «…φρόνημα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, φρόνημα τῆς πίστεως τῆς Καθολικῆς…»,**[20]** εννοώντας προφανώς ως Ανατολική Εκκλησία την καθ᾽ όλον Εκκλησία:

«…καὶ μεμένηκεν ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία τὸ γνήσιον σῶμα τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας (φημὶ τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς)…»·**[21]**

«Μνήμην καὶ ἐπίσκεψιν ποιούμενοι διακαῆ καὶ τῆς μητρὸς ἡμῶν ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὀρθοδόξων…»·**[22]**

«…ταῦτα κρατεῖ ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ταῦτα διδάσκει, ταῦτα παραδίδωσιν, οὐδεμίαν προσθήκην ἢ ἀφαίρεσιν παραδεχομένη…».**[23]**

Σύμφωνα με τον Άγιο Μελέτιο Πηγά η Ανατολική Εκκλησία περιγράφεται και με άλλους επιθετικούς προσδιορισμούς: «Γραικική»**[24]** ή «Ἀρχαία»**[25]**. Τούτο επιτρέπει να διασαφηνίσουμε την ακριβή σύνθεσή της, καθώς συγκροτείται από τα Πατριαρχεία της Ανατολής και την Εκκλησία της Κύπρου, που βρέθηκαν στο έδαφος της Υψηλής Πύλης ως «τὸ προσφυέστατον στέλεχος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.**[26]** Παραλλήλως η Ανατολική Εκκλησία είναι αρκετά ποικιλόμορφη ως προς την εθνική σύνθεση και τα έθιμά της».**[27]**

Κατά τον ίδιο τρόπο γενικότερα σκεπτόταν και ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος: η Ανατολική Εκκλησία αποτελείτο από τέσσερα Πατριαρχεία, εκ των οποίων το πρώτο τιμής ένεκεν είναι εκείνο της Κωνσταντινουπόλεως.**[28]**

Η Ανατολική Εκκλησία συγκρινόμενη με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία παρέπεμπε στην ορθόδοξη Ανατολή, που διέφερε από τη ρωμαιοκαθολική Δύση. Ακριβώς επειδή το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ήταν η κορυφαία πλευρά της έριδας, έτσι και εκλαμβανόταν πρωτίστως ως Ανατολική από τους δυτικούς της αντιπάλους ή τους ουνίτες, όπως λ.χ. έγραψε ο Γεώργιος Τραπεζούντιος:

«Αὕτη γὰρ μόνη μετὰ τὸ σχίσμα τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν συνίστα πᾶσαν…».**[29]**

Και πολύ περισσότερο, οι ρωμαιοκαθολικοί ονόμαζαν τη Δυτική τους Εκκλησία «μήτηρ» και την Ανατολική Εκκλησία «θυγατέρα»,**[30]** πράγμα που προφανώς δεν θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό από την Ορθόδοξη Ανατολή. Επίσης, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ιεροσολύμων Δοσιθέου, οι Λατίνοι ονόμαζαν την Εκκλησία της Ρώμης «κεφαλή», ενώ την Ανατολική «σώμα»**[31]**, το οποίο ως εκ τούτου θα πρέπει να την υπακούει. Τα ίδια τα μέλη της Ανατολικής Εκκλησίας κινούμενα από ζήλο για την Ορθοδοξία αντιμετώπιζαν τον Πάπα της Ρώμης ως αντίχριστο και δράκο.**[32]**

Κατά το δεύτερο ήμισυ του 17ου – αρχές του 18ου αι. η ιδέα περί μίας Ανατολικής Εκκλησίας άρχισε να διαμορφώνεται προς δύο διαφορετικές κατευθύνσεις. Από τη μια, ο Αναστάσιος Γόρδιος, ο οποίος νοούσε την Ανατολική Εκκλησία ως αποστολική και καθολική**[33]**, έγραφε:

«Καὶ ἔγινεν ὡσὰν ἕνας μετατοπισμὸς τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τῶν τριῶν Πατριαρχείων ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν εἰς τὰ βόρεια μέρη τῆς μεγάλης Ῥωσίας. Καὶ μένει ἐκεῖ καὶ θέλει μείνῃ ὀρθοδοξοῦσα, χάριτι τοῦ αὐτῆς νυμφίου καὶ ἐραστοῦ, Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἕως τῆς συντελείας τοῦ παρόντος αἰῶνος».**[34]**

Συνεπώς, ο Αναστάσιος Γόρδιος ταύτισε την Ανατολική Εκκλησία με τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία, ως Εκκλησία ενός ανεξαρτήτου κράτους, που κυβερνάται από τον τσάρο.

Από την άλλη κατά την άποψη της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, αρχίζοντας ιδίως από τον 18ο αι. και εφεξής, η Ανατολική Εκκλησία είναι ακριβώς το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο ηγείται των λοιπών Εκκλησιών. Ο πάγιος επιθετικός προσδιορισμός «Μεγάλη Ἐκκλησία»**[35]** τονίζει το ιδιαίτερο μεγαλείο της Κωνσταντινουπόλεως και της πατριαρχικής Εκκλησίας σε αυτήν. Σύμφωνα με την ιδεολογία των οπαδών του πρωτείου της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αι. η «Μεγάλη Ἐκκλησία» είχε «μεγίστη εὐθύνη ἐνώπιον τῆς καθόλου Ἐκκλησίας»,**[36]** αποτελώντας εμπράκτως την κεφαλή της. Η λειτουργία της «Ἐνδημούσης Συνόδου», μέλη της οποίας ήταν άλλοι Πατριάρχες και προκαθήμενοι της Ορθοδόξου Ανατολής, ενίσχυσε την εν λόγω εικόνα ως αμετάβλητη. Προνόμια, τα οποία απονεμήθηκαν στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως από τον Μωάμεθ τον Πορθητή**[37]** και σειρά διεθνών συνθηκών**[38]** κατέστησαν αργότερα ιδιόμορφη νομική θεμελίωση του υποτιθέμενου ηγετικού ρόλου της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως στην οικουμενική Ορθοδοξία. Είναι παράδοξο ότι ο ιδρυτής του Ισλάμ, ο οποίος από τους ίδιους τους Έλληνες εθεωρείτο είτε αντίχριστος, είτε ο πρόδρομός του,**[39]** βρέθηκε στις καταβολές εκείνου του νέου τύπου προνομίων, τα οποία άρχισε να απολαμβάνει το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και σε ιδιαίτερη αφθονία μετά την Άλωση.

Τον 19ο αι. ο Νεόφυτος Δούκας αντιλαμβανόταν ως «Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία» τη «Μεγάλη Ἐκκλησία»

της Κωνσταντινουπόλεως,**[40]** αλλά ακόμη και χωρίς τέτοιου είδους απευθείας ταύτιση ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εθεωρείτο η πραγματική κεφαλή της, βάσει της οθωμανικής νομοθεσίας περί προνομίων, ωστόσο χωρίς επαρκή σχετική ιεροκανονική θεμελίωση.

Η Μήτηρ Εκκλησία

Προκειμένου να κατανοήσουμε βαθύτερα τον ρόλο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στην οικουμενική Ορθοδοξία, μπορούμε να εξετάσουμε την έκφραση «Μήτηρ Εκκλησία» στην πατερική και βυζαντινή παράδοση. Σε αντιδιαστολή προς την έκφραση «Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία» η αντιπαραβολή Εκκλησίας και μητέρας είναι αρχαιότερη. Εν τούτοις, μεταξύ αυτών των εκφράσεων και της ιστορίας τους υπάρχουν πολλά κοινά σημεία. Την περίοδο της καθιερωμένης αναδείξεως και διαδόσεως της εκφράσεως «Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία» στο Βυζάντιο η έκφραση «Μήτηρ Ἐκκλησία» άρχισε να χρησιμοποιείται εξαρχής έναντι όλης της Ανατολικής Εκκλησίας ως συνόλου των τεσσάρων Πατριαρχείων της Ανατολής και στη συνέχεια έναντι μόνο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ως του σημαντικότερου ανάμεσά τους. Λαμβάνοντας υπόψη την αντιλατινική πολεμική, όπου οι Έλληνες αρνούνταν κατηγορηματικά το αποκλειστικό δικαίωμα της Εκκλησίας της Ρώμης να αποκαλείται «Μήτηρ Ἐκκλησία», η οικειοποίηση του εν λόγω προσδιορισμού από την Κωνσταντινούπολη αποτελεί πρόδηλο βήμα στην αρκετά μακρά πορεία της μονομερείας, στην οποία ήδη από τότε βάδιζε η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως, ενώ τον τελευταίο αιώνα βαδίζει ακόμη πιο εντατικά. Ο προσδιορισμός «μήτηρ» ως προς το περιεχόμενό του συγγενεύει με τον προσδιορισμό «κεφαλή»**[41]**, ο οποίος σε περίπτωση οικειοποιήσεως από ένα πρόσωπο, το οποίο διεκδικεί την κυριαρχία εφ' όλης της Εκκλησίας, αποτελεί ένα από τα εργαλεία του θεσμού του πρωτείου, που έρχεται σε αντίθεση με τη συνοδική εκκλησιολογία της Ορθοδόξου Εκκλησίας.

Αρχαία πατερική περίοδος

Ο αρχαίος χριστιανός στοχαστής Ωριγένης μας κληροδότησε την εξής διατύπωση:

«Ἔστι δὲ μήτηρ ἡμῶν καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἣν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἑαυτῷ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἡρμόσατο εἰς γυναῖκα· τίκτει γὰρ ἀεὶ δι' αὐτῆς ἑαυτῷ υἱοὺς καὶ θυγατέρας».**[42]**

Επίσης, σύμφωνα με το σκεπτικό του ιδίου συγγραφέα, ο Θεός Πατήρ και η Μήτηρ Εκκλησία χαίρονται για όσους διδάχθηκαν τη γνώση και τη σοφία του Θεού.**[43] Ο όρος «Πατήρ» στην τριαδική θεολογία οδήγησε στον αντίστοιχο όρο και την έννοια «Μήτηρ Ἐκκλησία» στην εκκλησιολογία.[44]**

Εκτός του Θεού Πατέρα, «Πατήρ» απεκαλείτο επίσης και ο Σωτήρ Χριστός, ο οποίος

μυστηριακά συνδεόταν με τη Μητέρα Εκκλησία.[45]

Στον «Βίο Κύρου καὶ Ἰωάννου» αναφέρεται ότι για τον Ανάργυρο Κύρο ο Θεός είναι Πατήρ και η Εκκλησία είναι Μητέρα:

«Τῇ δὲ πνευματικῇ γεννήσει Πατέρα μὲν τὸν Θεὸν ἔχων, τὸν δι᾽ ὕδατος αὐτὸν καὶ Πνεύματος ἀναγεννήσαντα· μητέρα δὲ τὴν ὀρθόδοξον τοῦ Πατρὸς Ἐκκλησίαν».**[46]**

Οι εν λόγω αρχαίες ερμηνείες – περιγραφές της Εκκλησίας έχουν ως αφετηρία την απευθείας συσχέτισή της με τον Τριαδικό Θεό και αποκλείουν οποιαδήποτε εικόνα της Μητρός Εκκλησίας, εκτός της πλέον καθολικής. Ουδεμία Τοπική Εκκλησία δεν μπορεί να διεκδικεί την ιδιαίτερη εγγύτητά της προς τον Θεό ή την ιδιαίτερη σύγκρισή της με Εκείνον.

Οι ορισμοί της Μητρός Εκκλησίας χρησιμοποιήθηκαν και εκτός της απευθείας αναλογίας με το Πρώτο ή το Δεύτερο Πρόσωπο της Αγίας Τριάδος. Κατά τη γνώμη του Ευσεβίου της Καισαρείας η *ἐπουράνιος Ἐκκλησία* «ἐστὶ μήτηρ τῶν ἐπὶ γῆς ἁγίων ἀνδρῶν».**[47]**

Οι τρεις Ιεράρχες

Παραλλήλως με την καθολική ιδέα της Μητρός Εκκλησίας, αρχικά στον Άγιο Γρηγόριο τον Θεολόγο εμφανίζονται μερικές εκδοχές σχετικές με τη Μητέρα Εκκλησία, έναντι της μιας ή της άλλης επαρχιακής Εκκλησίας. Έτσι έγραψε περί της Εκκλησίας της Καισαρείας: «Ἀλλ᾽ ἡ μήτηρ ἡμῶν Ἐκκλησία, τὴν Καισαρέων λέγω»,**[48]** όπως και ο Μέγας Βασίλειος έγραψε περί εκείνης της Νικοπόλεως: «Μὴ δικαιολογεῖσθε πρὸς τὴν μητέρα ὑμῶν τὴν ἐν Νικοπόλει Ἐκκλησίαν».**[49]** Ταυτοχρόνως ο Άγιος Γρηγόριος εξυμνούσε τον κοιμηθέντα Μέγα Βασίλειο ως εκείνον ο οποίος «τῇ μητρὶ φέρων ἑαυτὸν τῇ Ἐκκλησίᾳ δίδωσιν»,**[50]** εννοώντας προφανώς ως Εκκλησία όλη την Οικουμενική Εκκλησία.

Ο ίδιος ο Μέγας Βασίλειος υπερασπιζόταν «τὴν πάντων μητέρα», προφανώς την Οικουμενική Εκκλησία, από τους φορείς του πνεύματος της υπερηφάνειας και της έπαρσης**[51]**. Αυτή δε, σύμφωνα με την ασκητική θεολογία του, είναι μητέρα των παρθένων, που έχουν αφιερωθεί στον Θεό**[52]**. Επίσης αξίζει προσοχής η έκφραση του Μεγάλου Βασιλείου «κοινὴ μήτηρ»:

«Πάλιν μὲν γὰρ, ὡς ἴστε, τὴν οἰκείαν ὁ διάβολος καθ᾽ ἡμῶν ἐπεδείξατο λύτταν <...> Πάλιν δὲ ἡ κοινὴ μήτηρ [δηλαδή, η Εκκλησία – σ.τ.σ.] ἐνίκησε...».**[53]**

Αυτός ο προσδιορισμός της Εκκλησίας ως «κοινῆς μητρὸς» διαδόθηκε ευρέως στους μεταγενέστερους αιώνες, συμπεριλαμβανομένης και της ορολογίας της διδασκαλίας του πρωτείου εξουσίας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, αλλά στην πατερική φιλολογία υπέδειξε μόνον

την οικουμενική Εκκλησία ως οικογένεια των κατά τόπους Εκκλησιών.

Ο ιερός Χρυσόστομος έγραψε ότι «ἡ Ἐκκλησία, ἡ κοινὴ πάντων ἡμῶν μήτηρ», η οποία καθημερινώς οικοδομεί και διδαχές δίδει.**[54]** «…Ἐν τοῖς κόλποις τῆς Ἐκκλησίας τῆς κοινῆς ἁπάντων ἡμῶν μητρός...», οι χριστιανοί, ο οποίοι επέλεξαν την οδό της αρετής, ευφραίνονται, ενώ εκείνοι οι οποίοι αρνούνται την οδό αυτή στενοχωρούνται και θλίβονται.**[55] Στην πνευματική κληρονομιά του ιερού Χρυσοστόμου η ιδέα της Εκκλησίας ως «κοινῆς μητρὸς» καθίσταται ένα ιδιόμορφο επαναλαμβανόμενο μοτίβο,[56] το οποίο πολύ ευστόχως συσχετίζεται με τον καθολικό και οικουμενικό χαρακτήρα της Εκκλησίας.**

«Ἡ Ἐκκλησία μήτηρ ἐστὶ τῶν οἰκείων τέκνων, καὶ τούτους δεχομένη, καὶ τοῖς ξένοις τοὺς κόλπους ἐφαπλοῦσα».**[57]**

Η Εκκλησία είναι μητέρα μας, όπως η Άνω Ιερουσαλήμ σύμφωνα με την Αγία Γραφή:

«*...Ἡ δὲ ἄνω Ἰερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν*» (Γαλ. 4, 26).**[58]**

Επίσης ο ιερός Χρυσόστομος ερμηνεύει εφαρμόζοντας έναντι της Εκκλησίας την προφητεία της Παλαιάς Διαθήκης για τη στείρα γυναίκα (βλ. Ψαλ. 112, 9):

«...Στεῖρα ἦν, ἀλλ' ἐγένετο μήτηρ τέκνων πολλῶν».**[59]**

Υπάρχουν σε αυτόν και αντιπαραβολές της Ρουθ με την Εκκλησία: η Ρουθ «μήτηρ ἐγένετο βασιλέων» όπως η Εκκλησία**[60].**

Από τους ιδιαιτέρως τιμώμενους από την Εκκλησία τρείς Ιεράρχες ο ιερός Χρυσόστομος αποδεικνύεται ο πλέον συστημικός διδάσκαλος της εκκλησιολογίας. Χρησιμοποιώντας την μέθοδο θεωρίας-εξηγήσεως, αποκαλύπτει την ιδέα της Μητρός Εκκλησίας, «κοινῆς ἁπάντων ἡμῶν μητρός», η οποία θεμελιώνεται επί των προεικονίσεων της Παλαιάς και ενίων στίχων της Καινής Διαθήκης. Σε μια τέτοια τυπολογία δεν υπάρχει χώρος για οποιαδήποτε επιμέρους Τοπική Εκκλησία, διότι ουδεμία Τοπική Εκκλησία δεν θα τολμούσε να αποδώσει αποκλειστικά στον εαυτό της και τα δικαιώματά της τις προφητείες της Παλαιάς Διαθήκης. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ιερός Χρυσόστομος, σε αντιδιαστολή προς τον Άγιο Γρηγόριο το Θεολόγο και τον Μεγάλο Βασίλειο, δεν γράφει τίποτε για τη Μητέρα Εκκλησία με την επιμέρους, τοπική έννοια, αλλά πάντοτε εννοεί την Οικουμενική, δηλαδή την Καθολική και Αποστολική Εκκλησία.

Ο Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας γράφει για την Εκκλησία ως κιβωτό της σωτηρίας: «καθάπερ μητρί τινι τῇ Ἐκκλησίᾳ προσπεφυκότες...»**[61]**. Η Εκκλησία είναι μητέρα της συνελεύσεως τόσο εκ

των εθνικών, όσο και εκ των Ιουδαίων**[62]**, ή εκ των Ιουδαίων Εκκλησία κατέστη μητέρα της εξ εθνών Εκκλησίας**[63]**. **Η Εκκλησία είναι «τῶν πιστευόντων μητέρα»[64], που αποκαλείται επίσης «ἱερὰ μήτηρ»[65]. Ιδιαίτερο μοτίβο της πνευματικής κληρονομιάς του Αγίου Κυρίλλου είναι η περί της ουρανίου πνευματικής Εκκλησίας διδασκαλία, όπου η Εκκλησία, ως Σιών, αποκαλείται «μήτηρ»[66]. Η «ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησία» είναι «τῶν ἁγίων μητέρα »[67]. «Τῶν ἁγίων καὶ ἀγαθῶν μήτηρ καὶ τροφὸς ἡ ἐξ ἐθνῶν γέγονεν Ἐκκλησία»[68]. Η έμφαση στο ότι η Εκκλησία ως μητέρα τίκτει ακριβώς τους αγίους είναι θεμελιώδης. Από την άποψη της σπλαχνικής προσεγγίσεως η Εκκλησία είναι μητέρα πάντων: και των αγίων, και όσων επιδιώκουν την αγιότητα, ακόμη και των αμαρτωλών, οι οποίοι ελπίζουν στη μετάνοια. Ωστόσο αυθεντικός, ύψιστος σκοπός στη ζωή κάθε χριστιανού είναι να αγιάσει, να πετύχει την αγιότητα. Και η Εκκλησία, ως αγία και άμωμη, συμβάλει στην πνευματική γέννηση, ακριβέστερα, στην αναγέννηση του απλού ανθρώπου σε άγιο, ο οποίος απέκτησε τις ευλογημένες δωρεές του Αγίου Πνεύματος.**

Η αγιοτόκος Εκκλησία είναι εξ ορισμού αγία. Ο Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας γράφει για την Εκκλησία ως την αγία μητέρα:

«(Οἱ Ἅγιοι) ἐν εἰρήνῃ πολλῇ τὰ τῆς Ἐκκλησίας εἰσὶ τέκνα, τῆς μητρὸς ἡμῶν οἰκοδομουμένης ἐν δικαιοσύνῃ».[69]

«...σέσωσται γὰρ τὸ κατάλειμμα· διὰ τοῦτο μικρόν τι κεκληρονομήκασι μέρος ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ, τουτέστι, τῇ Ἐκκλησίᾳ. Εἰ δὲ δή τις λέγοι τὴν ἄνω πόλιν, τὴν ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν, τὴν τῶν ἁγίων μητέρα καὶ τροφὸν, ὄρος ἅγιον ὀνομάζεσθαι παρ' αὐτῶν, καὶ ἐν αὐτῷ βούλεσθαι κλήρου μέρος λαχεῖν...».**[70]**

Ο Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας, λοιπόν, σε όλες τις αναφορές του στην Μητέρα Εκκλησία εννοεί την Οικουμενική Εκκλησία, την Αγία, Καθολική και άμωμη. Μόνον μια φορά αναφέρθηκε στην εξ Ιουδαίων Εκκλησία ως μητέρα για την εξ εθνών Εκκλησία, πράγμα που δεν προβλέπει οιαδήποτε υπεροχή της πρώτης επί της δευτέρας.

Ερμηνεύοντας τον στίχο του Άσματος Ασμάτων: ...*Ἀπαγγείλητε, ὅτι τετρωμένη ἀγάπης εἰμὶ ἐγώ* (Ἆσμ. Ἀσμ. 5, 8) ο Φίλων Καρπασίας γράφει για την Εκκλησία ως μάρτυρα, που σταυρώθηκε υπέρ των τέκνων αυτής, των μαρτύρων:

«Παῤῥησιάζεται ἐν τοῖς τέκνοις ἡ καλὴ μήτηρ ἡ ἁγία αὐτὴ Ἐκκλησία, ἐν τοῖς ἁγίοις μάρτυσιν, δι' ὧν ἐσταυρώθη, καί φησι τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς προφήταις, Ἀπαγγείλητε, ὅτι τετρωμένη ἀγάπης εἰμὶ ἐγώ (Ἆσμ. Ἀσμ. 5, 8)»**[71]**.

Στους μεταγενέστερους αγίους πατέρες και βυζαντινούς συγγραφείς αυτή η εικόνα της Οικουμενικής Εκκλησίας ως μητέρας παραμένει μόνιμο επαναλαμβανόμενο μοτίβο, το οποίο

βεβαίως δεν απέκλειε την προσωνυμία της μιας ή της άλλης συγκεκριμένης Τοπικής Εκκλησίας**[72]** ως μητέρας. Ο μοναχός Ευφήμιος Ζιγαβηνός ερμήνευσε το: «Ἐπλανήθησαν ἀπὸ γαστρός» (Ψαλ. 57, 4) με την έννοια ότι «γαστήρ» είναι η Μήτηρ Εκκλησία:

«*...Ἐπλανήθησαν ἀπὸ γαστρός...* Ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας· μήτηρ γὰρ αὕτη καὶ γαστὴρ τῶν υἱοθετουμένων τῷ Θεῷ, ἀναγεννῶσα τούτους διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος».**[73]**

Η «τῶν πιστῶν ἐκκλησία» είναι η «καινὴ μήτηρ», η οποία έχει σχέση με τη συναγωγή κατά τον τρόπο, που η Καινή Διαθήκη σχετίζεται με την Παλαιά. Έτσι ο Όσιος Ευφήμιος Ζιγαβηνός έγραψε:

«Ἅγαρ εἰς τὴν παλαιὰν Διαθήκην λαμβανομένη (πρὸ πολλοῦ γὰρ αὕτη ἐγέννησεν υἱὸν τὸν Ἰσμαήλ), ἡ δὲ Σάρρα εἰς τὴν Καινὴν (ὑστερογενέστερος γὰρ ὁ ταύτης υἱὸς Ἰσαάκ). Καὶ ἡ μέν, παλαιὰ μήτηρ, ὥσπερ καὶ ἡ τῶν Ἑβραίων συναγωγή· ἡ δέ, καινὴ μήτηρ, ὥσπερ καὶ ἡ τῶν πιστῶν Ἐκκλησία. Διόπερ ὁ μὲν ἐξ ἐκείνης λαὸς παλαιός· ὁ δὲ ἐκ ταύτης καινός».**[74]**

Ο Άγιος Θεοφύλακτος Βουλγαρίας γράφει για τη Μητέρα Εκκλησία στο ασκητικό πλαίσιο. Όπως το παιδί προτιμά την πτωχότερη μητέρα του από μια βασίλισσα, έτσι και ο ασκητής από κάθε ηδονή προτιμά τη Μητέρα Εκκλησία, η οποία διδάσκει την αρετή:

«Οὕτω καὶ ὁ κατ᾽ ἀρετὴν ζῶν, τῆς μητρὸς αὐτοῦ, τῆς Ἐκκλησίας λέγω, οὐδὲν προτιμᾷ, οὐδὲ τὴν βασιλεύουσαν τῶν πολλῶν ἡδονήν».**[75]**

Κατά τη θεολογική διδασκαλία του Αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης η Εκκλησία είναι η φωτόμορφος μήτηρ των «φωτοειδῶν τέκνων».**[76]**

Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην Η΄ ομιλία του έγραψε:

«Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πνευματικὴ καὶ κοινὴ μήτηρ καὶ τροφὸς ἡμῶν, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, σήμερον <...> ἀνακήρυξιν ποιεῖται τῶν ἐπ᾽ εὐσεβείᾳ καὶ ἀρετῇ λαμψάντων καὶ τῶν πανιέρων κατ᾽ αὐτοὺς συνόδων καὶ τῶν κατ᾽ αὐτὰς θείων δογμάτων.**[77]**

Εν προκειμένω έγραψε για την Οικουμενική Εκκλησία, η δραστηριότητα της οποίας μπορούσε να υλοποιηθεί και μέσω του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, γεγονός που ωστόσο δεν υποδήλωνε κάποια εξαιρετική του θέση μεταξύ των άλλων κατά τόπους Εκκλησιών.

Επίσης και ο συναγωνιστής του Αγίου Γρηγορίου, ο Άγιος Φιλόθεος ο Κόκκινος έγραψε για την Αποστολική Εκκλησία ως την «κοινὴ μητέρα καὶ τροφὸν»:

«Ταύτην ἐγὼ τὴν ὁμολογίαν ἐκ ψυχῆς ὅλης ὁμολογῶ, ταύτην ἐκ παιδὸς παρὰ τῆς κοινῆς τῶν πιστῶν μητρὸς καὶ τροφοῦ, τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας…».**[78]**

Ο Άγιος Γεννάδιος Σχολάριος απεκάλεσε την «Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία» «μήτηρ ἡμῶν», προφανώς αντιπαραθέτοντάς την στη «Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία».**[79]**

Ο Άγιος Μελέτιος Πηγάς προέτρεπε:

«Διαλλάγητε γοῦν ἀλλήλοις, καὶ εἰρηνεύετε, ἑνὸς Πατρὸς Θεοῦ ὄντες παῖδες· ὠδῖνες μητρὸς μιᾶς τῆς τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησίας· ἑνὸς ἀδελφοὶ Χριστοῦ, ἐν ἑνὶ Πνεύματι ἁρμοσθέντες· καὶ μὴ ἀρῶν καὶ ἀφορισμῶν· ἀλλ᾽ εὐχῆς καὶ εὐλογίας γίνεσθε μέτοχοι».**[80]**

Ο Άγιος πρωθιεράρχης της Αλεξανδρείας έγραψε για τη μία Μητέρα Εκκλησία, της οποίας η ενότητα πηγάζει εκ της θείας ενότητας. Η Μήτηρ Εκκλησία είναι καθολική, και όχι κατέχουσα επίγεια κυριαρχία. Για αυτόν, όσο και για τον Άγιο Γεννάδιο, η Ανατολική Εκκλησία είναι «ἡ μήτηρ ἡμῶν»**[81]** ή η «μήτηρ τῶν Ἐκκλησιῶν».**[82]**,**[83]** Ο τελευταίος ορισμός μάλλον προβάλλεται σε αντίθεση με τον ισχυρισμό της Εκκλησίας της Ρώμης ότι αυτή είναι η μητέρα των Εκκλησιών. Στην πραγματικότητα η Εκκλησία της Ρώμης αποστάτησε από τη Μητέρα Εκκλησία**[84]**, υπό την οποία φυσικά νοείται το σύνολο των Εκκλησιών της Ανατολής. Ακολουθώντας τη θεολογική παράδοση του Αγίου Κυρίλλου Αλεξανδρείας, ο Άγιος Μελέτιος δηλώνει ότι η Εκκλησία είναι «ἡ μήτηρ τῶν ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων» **[85]**.

Κατά τον Άγιο Μελέτιο, «ἡ δὲ καθολικὴ Ἐκκλησία, ἡ πάντων μήτηρ» θεραπεύει και φροντίζει πνευματικά τους πάντες **[86]**.

Ο ίδιος όμως αποκαλούσε και τη Μεγάλη Εκκλησία, δηλαδή το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, μητέρα, αλλά όσων μόνον υπάγονται στη δικαιοδοσία αυτής**[87]**.

Ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος, επιχειρηματολογώντας κατά του δυτικού πρωτείου, εν μέρει δε και κατά του ανατολικού, έγραψε για την Εκκλησία Ιεροσολύμων ως τη «μητέρα τῶν Ἐκκλησιῶν»**[88]**. Ολόκληρη η Ανατολική Εκκλησία «ἁγία μήτηρ ἐστὶ τῶν Χριστιανῶν»**[89]**. Η ταύτιση της Οικουμενικής Εκκλησίας με την Εκκλησία της Ρώμης ως μητέρα είναι σφάλμα**[90]**, το οποίο για πρώτη φορά διέπραξε ο αυτοκράτορας Φωκάς (σύμφωνα με τα λεγόμενα του Πάπα Αδριανού)**[91]**, καθόσον την χαρακτήρισε μητέρα όλων των Εκκλησιών. Όλοι οι πέντε Πατριάρχες είναι οικουμενικοί, οι οποίοι συγκροτούν τη μία Μητέρα Εκκλησία**[92]**.

Ο Όσιος Νικόδημος ο Αγιορείτης, ο οποίος ήταν βαθιά εμποτισμένος από την αγιοπατερική θεολογία έγραψε για «τὴν μίαν Ἐκκλησίαν <...> καὶ μόνην μητέρα τῶν

Χριστιανῶν…»**[93]**. Αποκαλεί επίσης την Εκκλησία «καθολικὴν μήτηρ»**[94]**.

Η Μεγάλη Εκκλησία

Σε έγγραφο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως του πρώτου τρίτου του 14ου αι. εμφανίζεται μια εκ των πρώτων αναφορών της Μεγάλης Εκκλησίας ως μητρός**[95]**.

Ο Ιωσήφ Βρυέννιος (15ος αι.) στη «Διαθήκη» του άφησε «τὰ βιβλία μου πάντα τῇ ἁγιωτάτῃ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ μητρὶ τῶν Ἐκκλησιῶν, τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ, τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει <…> τοῦ μνημονεύειν με εἰς τὸν αἰῶνα»**[96]**.

Μετά την Άλωση και την απονομή στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ειδικών προνομίων απαντώνται περιπτώσεις προσωνυμίας αυτού ως «κοινῆς μητρὸς», όπως λ.χ. στο «Ἱστορικὸν βιβλίον» του Δωροθέου Μονεμβασίας. Οι κάτοικοι των Πατρών προέτρεψαν τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως να λάβει μέτρα κατά του μητροπολίτη Ναυπλίου Δωροθέου:

«…καλοῦμεν τὴν Παναγιότητά σου καὶ τὴν θείαν καὶ ἱεράν σου σύνοδον, ἵνα, διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ, μὴ ἀφήσῃς αὐτὸν πλέον εἰς ἡμᾶς νὰ ἀρχιερατεύειν, ὅτι βούλεται παντάπασι νὰ χωρίσῃ καὶ νὰ ξενώσῃ ἡμᾶς ἀπὸ τὴν Καθολικὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν, τὴν κοινὴν μητέρα» ·**[97]**

«Καθὼς ἡ Ἐκκλησία ἡ μήτηρ ἡμῶν δέεται ἡ μία καὶ ἁγία».**[98]**

Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος Γ΄ αποκαλεί την Εκκλησία μία και αγία, όπως και στο «Σύμβολο της Πίστεως». Μάλλον, έτσι αρχίζει να αποκαλεί το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, ταυτίζοντάς το με την Οικουμενική Εκκλησία.

Κηρύσσοντας την αφοσίωσή του στα ιδεώδη των Κολλυβάδων ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης έγραψε ότι πείθεται «εἰς τὴν κοινὴν Μητέρα ἡμῶν μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν»**[99]**. Εδώ, προφανώς, υπονοείται το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, στην άμεση δικαιοδοσία του οποίου υπαγόταν ο Άγιος Νικόδημος ως αγιορείτης μοναχός. Όμως, όπως προαναφέρθηκε, ο Άγιος Νικόδημος πολύ συχνότερα έγραφε για την Οικουμενική Μητέρα Εκκλησία, εννοώντας τη μία Εκκλησία, που εκπροσωπείται από όλες τις κατά τόπους Εκκλησίες.

Σε επιστολή του προς έναν μητροπολίτη ο Άγιος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος Ε΄ αποκαλεί «κοινὴ μητέρα» την «ἁγίᾳ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ», δηλαδή το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Εγκαλεί τον ίδιο τον μητροπολίτη σε εκκλησιαστική πειθαρχία και υποταγή στην «ἀήττητον βασιλείαν», δηλαδή μάλλον σε υποταγή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία**[100]**.

Ο Νεόφυτος Δούκας (19ος αι.), εξαιτίας της ιδρύσεως της ανεξάρτητης Εκκλησίας της Ελλάδος χωρίς συνεννόηση με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, έγραψε ότι οι Έλληνες τόλμησαν «ἀποσπᾶσαι τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς μητρὸς καὶ τροφοῦ…»**[101]**. Προφανώς εν προκειμένω αντιλαμβανόταν ως μητέρα το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Έτσι και ο Ιωάννης Μακρυγιάννης αποκαλεί «τὴν μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν» **[102]**, δηλαδή το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, «μητέρα μας» έναντι της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Καλλίνικος στην από του θρόνου παραίτησή του**[103]** (24 Μαΐου 1861) απεκάλεσε την «ἁγία τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία», δηλαδή το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, «τῶν εὐσεβῶν ἁπάντων Μητέρα»**[104]**.

Στην Έκθεση της Επιτροπής για το βουλγαρικό ζήτημα (21 Φεβρουαρίου 1864) η Μεγάλη Εκκλησία χαρακτηρίσθηκε «μήτηρ φιλόστοργος»**[105]**.

Στην από 15ης Ιουνίου 1867 επιστολή του πρώην Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ανθίμου η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως αποκαλείται «κοινὴ μήτηρ»**[106]**.

Ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Σωφρόνιος Δ΄ στη Σύνοδο του 1872 μίλησε για τη φαινομενική αγαθοσύνη της «Μητρὸς Ἐκκλησίας» έναντι του βουλγαρικού λαού**[107]**.

Από την προαναφερθείσα επισκόπηση κρίνεται ότι το μεγαλύτερο μέρος των αναφορών για την Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ως Μητέρα Εκκλησία συνδέεται με τα πραγματικά της εκκλησιαστικά-διοικητικά και δικαιοδοσιακά δικαιώματα και υποχρεώσεις. Ο 19ος αι. σημαδεύθηκε από τις δύο Αγίες και Μεγάλες Συνόδους σχετικά με τις Ορθόδοξες Εκκλησίες Ελλάδος και Βουλγαρίας. Τις παραμονές εκείνων των Συνόδων, ή τουναντίον, κατά τη μετέπειτα εξέλιξή τους ήταν που επικαιροποιήθηκε η εικόνα της Μητρός Εκκλησίας, η οποία ωστόσο ούτε στη μία, αλλά ούτε και στην άλλη δεν απέκτησε εξουσιαστικές αρμοδιότητες επί εκείνων των Εκκλησιών. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος σύντομα μετά την ίδρυσή της απέκτησε εντελώς ανεξάρτητο Καταστατικό, ενώ η Ορθόδοξη Εκκλησία της Βουλγαρίας είχε μια ιδιαίτερη πορεία, διανύοντας την οδό από την απόλυτη απόρριψη μέχρι τη μετέπειτα αναγνώρισή της υπό εντελώς διαφορετικές πολιτικές και εκκλησιαστικές περιστάσεις.

Η «τοπικὴ Ἐκκλησία» και η «ἐθνικὴ Ἐκκλησία»

Στην από 12ης Σεπτεμβρίου 1872 Έκθεση για τη Σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως παρουσιάσθηκε η τεκμηριωμένη αιτιολόγηση της καταδίκης των πρωτοστατών και μελών της Βουλγαρικής Εξαρχίας με κατηγορητήριο για την αίρεση του φυλετισμού / εθνοφυλετισμού. Η κεντρική ιδέα της εν λόγω Εκθέσεως συνίσταται στο ότι όλες οι Εκκλησίες είναι «τοπικές», δηλαδή είναι

οριοθετημένες από συγκεκριμένα εδαφικά όρια. Εξ ορισμού προβλεπόταν ότι το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ως «ἡ ἐκκλησία ἐθνάρχουσα»**[108]** αποτελεί ιδιόμορφη εξαίρεση και δύναται να έχει αισθητά πολύ ευρύτερα όρια. Η δεδομένη εκκλησιολογία αργότερα αναπτύχθηκε σημαντικά από διαφόρους Φαναριώτες θεολόγους, συμπεριλαμβανομένου του σύγχρονου κανονολόγου της Κωνσταντινουπόλεως μητροπολίτη Περιστερίου Γρηγορίου Παπαθωμά.**[109]**

Είναι προφανές ότι σε μια τέτοια εθνάρχουσα Εκκλησία αρμόζει ιδιαιτέρως η επωνυμία «μήτηρ», «κεφαλή» και άλλες παρεμφερείς ονομασίες.

Στις 12 Σεπτεμβρίου 1872 μερικές ημέρες πριν την καταδίκη των Βουλγάρων και στο πρόσωπό τους και άλλων σλαβικών λαών, ήχησε η θεμελιώδης αντιπαράταξη: «τοπικὴ ἐκκλησία» versus «ἐθνικὴ ἐκκλησία». Η τοπική Εκκλησία μπορεί να είναι και πολυεθνική εσωτερικά, αλλά δεν πρέπει να εξέρχεται των εδαφικών της ορίων. Με άλλα λόγια, το εθνικό στοιχείο καταδικάσθηκε τόσο εντός της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως (εντός των ορίων της οικείας αυτής δικαιοδοσίας), όσο και υπερορίως (εκτός της οικείας αυτής δικαιοδοσίας). Στην πρώτη περίπτωση καταβλήθηκε κατ' αυτόν τον τρόπο προσπάθεια να αποτραπεί η αποκατάσταση της ανεξάρτητης Βουλγαρικής Εκκλησίας, ενώ στη δεύτερη αποκλείσθηκε οποιαδήποτε δυνατότητα εκκλησιαστικής αυτοτέλειας για τη βουλγαρική, είτε ευρύτερα τη σλαβική Διασπορά.

Ωστόσο, για την απόδειξη αυτής της θεωρίας θα έπρεπε να ερμηνευθεί ορθώς η έκφραση του Αποστόλου Παύλου «πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν» (Ρωμ. 16, 4). Σύμφωνα με τους συντάκτες της Εκθέσεως, η έκφραση «αἱ ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησίαι» δεν υποδηλώνει την εθνική εκκλησία, αλλά χρησιμοποιείται για την αντιδιαστολή προς την εξ Ιουδαίων Εκκλησία:**[110]** «...πρόδηλον ὅτι συγκροτούμεναι ἐξ ἐθνικῶν (αὗται αἱ ἐκκλησίαι), οὐχὶ τῆς αὐτῆς πάντως φυλῆς καὶ γλώσσης».**[111]**

Με την απόρριψη της εθνικής αφετηρίας στην Εκκλησία τονίσθηκε ιδιαιτέρως ο πολυεθνικός ή υπερεθνικός χαρακτήρας της Εκκλησίας με έμπρακτο την ίδια στιγμή τον εθνικό ελληνικό χαρακτήρα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Η εν λόγω παραμορφωμένη κατάσταση οδήγησε στις εξής επιπτώσεις:

· Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως εξ ορισμού ταύτισε το ελληνικό εθνικό στοιχείο με το οικουμενικό·

· το εθνικό στοιχείο στις άλλες Εκκλησίες είτε απορρίφθηκε, είτε αντιτάχθηκε στο οικουμενικό στοιχείο ως κάτι εσφαλμένο ή μόνον εξ ανάγκης αποδεκτό·

· η καταδίκη της εθνικής Βουλγαρικής Εκκλησίας ως φυλετικής ή εθνοφυλετικής κατέστη προηγούμενο για την ενίσχυση της επικράτησης της Κωνσταντινουπόλεως στη σύγχρονη εποχή·

· η εκκλησιολογία του πρωτείου άρχισε ολοένα και εντονότερα να αποτυπώνεται ειδικότερα στην εικόνα της μητέρας, η οποία πάντοτε παραμένει μητέρα για εκείνες τις κατά τόπους Εκκλησίες, στις οποίες χορήγησε το αυτοκέφαλο. Αυτό το καθεστώς είναι σαν να τονίζει το αλάθητό της: η μητέρα εξ ορισμού θεωρείται τελειότερη από τους υιούς και τις θυγατέρες της. Με αυτού του είδους την προσέγγιση καθίσταται ευκολότερη η αξιολόγηση της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως ως αποστολικής, παλαιότερης και αλάθητης. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως άρχισε να θεωρεί τον εαυτό του την κορυφαία Εκκλησία μεταξύ όλων των κατά τόπους Εκκλησιών, η οποία έχει ευθύνη των πάντων μαζί με εξουσία. Τούτο αφορά όχι μόνον τις παλαίφατες αποστολικές Εκκλησίες, οι οποίες τότε ευρίσκονταν εντός των ορίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και όλες τις άλλες κατά τόπους Εκκλησίες·

· η εκκλησιολογία της Κωνσταντινουπόλεως του τέλους του 19^{ου} αι. αποτέλεσε το θεμέλιο της σύγχρονης «νέας εκκλησιολογίας» του πρωτείου.

Ως σύγχρονη αποτύπωση αυτής της προσέγγισης της Κωνσταντινουπόλεως μπορούμε να παραθέσουμε τις δηλώσεις του Πατριάρχη Βαρθολομαίου από την έκκληση προς τον ουκρανικό λαό (έγινε το 2008, δημοσιεύθηκε το 2018):

«Ὡς ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία τῶν ὀρθοδόξων λαῶν οὐδέποτε ἐταυτίσθη πρός ἕν ὀρθόδοξον ἔθνος, ἀλλ᾽ ὑπεστήριξε πάντοτε προθύμως τά ἱστορικά πεπρωμένα πάντων τῶν ὀρθοδόξων ἐθνῶν…».**[112]**

Εξαρχής βεβαίως η εν λόγω προσέγγιση υλοποιήθηκε όχι πλήρως, αλλά και η ίδια η Βουλγαρική Εξαρχία δεν ενήργησε άψογα ἔργῳ, λόγῳ και προθέσεσι. Τώρα, όμως, μετά από ενάμιση αιώνα αυτή η προσέγγιση οδήγησε σε σχίσμα…

Ο προνοητικός ρόλος του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως

Λόγω του ότι ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αναδείχθηκε εθνάρχης, στις Πράξεις του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως εμφανίζονται τοποθετήσεις σχετικά με τον ιδιαίτερο προνοητικό ρόλο της Κωνσταντινουπόλεως και την φροντίδα της για τα άλλα Πατριαρχεία. Έτσι, λ.χ. στις 30 Οκτωβρίου 1850, λόγω της επανόδου στην Ορθοδοξία των Ρωμαιοκαθολικών Μελχιτών στη Συρία και την Αίγυπτο, συνήλθε στην Κωνσταντινούπολη Μείζων Σύνοδος με συμμετοχή των άλλων Πατριαρχών της Ανατολής. Στο μήνυμα του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως προς τους Μελχίτες**[113]** αναφέρεται ότι «οὐ λείπομεν ἐφεξῆς συγκροτῆσαι ὑμᾶς καὶ καταρτίσαι, κατ᾽ ὀφελὴν ἀξιόχρεων, καὶ μετὰ τῶν προσφόρων Ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν νουθεσιῶν καὶ Ἱερῶν παραινέσεων…». Αν και η επιστολή υπεγράφη από τέσσερις Πατριάρχες, πρόδηλος είναι ο πρωτεύων ρόλος του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ακριβώς σε αυτόν,

σύμφωνα με τα τουρκικά προνόμια ανήκει κατ' εξοχήν η «πρόνοια» και η «προστασία».

Το 1813 ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος εξέλεξε νέο Πατριάρχη Αντιοχείας. Στο σχετικό υπόμνημα της εκλογής**[114]** λόγος γινόταν περί της «κηδεμονίας» του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως «καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς ἁγιωτάτους Πατριαρχικοὺς καὶ Ἀποστολικοὺς Θρόνους».

Οι εν λόγω όροι ωσάν να τονίζουν την ταπείνωση του πρώτου τιμητικά, του ενός πρώτου, ο οποίος ταπεινώς διακονεί τους άλλους Πατριάρχες. Ωστόσο, στην πραγματικότητα η «πρόνοια» και η «κηδεμονία» είναι όροι, που περιγράφουν τη Θεία Πρόνοια, είτε με άλλα λόγια τη φροντίδα του Θεού για τον κόσμο.**[115]** Εν προκειμένω, η διαπίστωση της διακονίας νοηματοδοτείται με την ιδέα της υπεροχής εκείνου, ο οποίος διακονεί υπέρ εκείνων, τους οποίους διακονεί.

Άλλωστε τότε, τον 19^{ο} αι., οι εν λόγω διατυπώσεις θα μπορούσαν ακόμη να είναι δικαιολογημένες και αρκούντως επακριβείς. Μέσω αυτών διατυπώθηκε η πραγματική υπεροχή του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ως εθνάρχου έναντι των λοιπών προκαθημένων, οι οποίοι συναποτελούσαν την Ανατολική Εκκλησία στο έδαφος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η μη αναφορά της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας είναι αρκετά χαρακτηριστική: ευρισκόμενη σε ανεξάρτητο έδαφος αυτή πράγματι εξαρτιόταν λιγότερο από την Κωνσταντινούπολη από ό,τι τα υπόλοιπα Πατριαρχεία της Ανατολής, και η ίδια επεδείκνυε «πρόνοια» και «προστασία» για εκείνα.

Η προεδρία στις Συνόδους

Την 1^{η} Μαΐου 1930 στην υπό την προεδρία του Πατριάρχη Φωτίου Β΄ Αγία και Ιερά Σύνοδο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κηρύχθηκε η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως «Προκαθημένη» της μέλλουσας Προσυνόδου.[116] Την περίοδο της τουρκοκρατίας ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως προήδρευε των τοπικών Συνόδων ως Πατριάρχης-εθνάρχης. Ωστόσο, μετά τη λήξη της περιόδου της τουρκοκρατίας το «δικαίωμά» του ως προέδρου έπρεπε κάθε φορά να επιβεβαιωθεί.

Ο όρος «προκαθήμενος» από το ρήμα «προκάθημαι» έχει αρχαία προέλευση. Σύμφωνα με την αγιοπατερική θεολογία της Εκκλησίας προκάθεται ο Σωτήρ Χριστός.**[117]** Τον 12^{ο} αι. στη Νεαρά του αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνού ο όρος «προκαθημένη» χρησιμοποιήθηκε ειδικά έναντι της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, δηλαδή του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως,[118] λαμβάνοντας αφορμή από το πραγματικό του μεγαλείο εκείνη την εποχή. Ωστόσο, ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος χαρακτήρισε «ἐγκώμια» παρόμοια διατύπωση (παραλλήλως με τις λέξεις «κεφαλὴ», «προεδρία»), τα οποία δεν υποδηλώνουν ότι ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως είναι υπεράνω των ιερών κανόνων.**[119]** Είναι προφανές ότι ακόμη και την

περίοδο της τουρκοκρατίας ο όρος «προεδρία» μπορούσε να εννοηθεί με αλληλοσυγκρουόμενες σημασίες, ως υπόδειξη είτε μόνον της τιμής, είτε της τιμής σε συνδυασμό με την εξουσία.

Τη μεταγενέστερη εποχή πολύ περισσότερο δεν ήταν μονοσήμαντη η κατανόησή του. Το 1948 ο μητροπολίτης Αίνου Γερμανός υπερασπιζόμενος τα δικαιώματα του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως συνέγραψε πόνημα σε απάντηση στα προηγηθέντα άρθρα του Ρώσου κανονολόγου Σ. Τρόιτσκι.**[120]** Σύμφωνα με τον μητρ. Γερμανό, Πανορθόδοξη Σύνοδος δεν μπορεί να συγκληθεί από κανέναν άλλον, εκτός του Οικουμενικού Πατριάρχη. Πού όμως το βασίζει αυτό ο μητρ. Γερμανός; Ένα από τα κεντρικά επιχειρήματα είναι ότι ο 9ος κανόνας της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου χορηγούσε στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως την εξουσία «ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ θρόνου αὐτοῦ καὶ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν ἄλλων Ὀρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν».**[121]** Και εφόσον «ἀναλλοίωτοι οἱ κανόνες», τότε και μέχρι σήμερον ισχύουν τα αρχαία κανονικά προνόμια της Κωνσταντινουπόλεως.

Το θέμα της προεδρίας αποδείχθηκε βαθέως αλληλοσυνδεόμενο με τα δικαστικά προνόμια, όμως η πραγματική κατανόηση του 9ου κανόνα της εν Χαλκηδόνι Συνόδου, όσο και των άλλων ιερών κανόνων της ίδιας θεματολογίας,**[122]** προβάλλουν μια εντελώς διαφορετική εικόνα: ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως δίκαζε εντός των ορίων της οικείας αυτού δικαιοδοσίας και όχι εκτός.

Η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως σήμερα

Αυτή τη στιγμή η έκφραση «Μήτηρ Εκκλησία» αντιμετωπίζεται από τους υποστηρικτές της θεωρίας του πρωτείου εξουσίας ως αποκλειστικός ορισμός του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Κατά τη χειροτονία του Ρουμάνου διακόνου Μαρίου Τσάτσα**[123]** και τα πρόσφατα εγκαίνια του ναού-μετοχίου στην Αθήνα ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως χαρακτήρισε την τοπική αυτού Εκκλησία «Μήτηρ Εκκλησία».**[124]** Και τούτο δεν είναι τυχαίο.

Ο μητροπολίτης Σαράντα Εκκλησιών Ανδρέας, που υπάγεται στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, τόνισε στην πανηγυρική του ομιλία ότι η Οικουμενική Εκκλησία είναι εγγυητής και θεματοφύλαξ της ενότητας, όπως και οι «Πρῶτοι» της. Η «Μεγάλη Εκκλησία» ταυτίζεται με τη «Μητέρα Εκκλησία», η οποία ιδίως μετά τη Σύνοδο της Χαλκηδόνος επιτελούσε και εξακολουθεί να επιτελεί μια παγκόσμια αποστολή.**[125]**

Στις 2 Φεβρουαρίου 2020 ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος υποδεχόμενος στην κατοικία του στο Φανάρι ομάδα καθηγητών και μαθητών του ΕΠΑΛ Γρεβενών**[126]** τους ανέφερε μεταξύ άλλων:

«Και το σημαντικότερο είναι ότι οι νέοι Αρχιεπίσκοποί μας θα συνδέσουν περισσότερο τους

χριστιανούς μας εκεί, σε αυτές τις μακρυνές χώρες, με το Ιερό Κέντρο, που είναι εδώ, το Οικουμενικό μας Πατριαρχείο, και το οποίον, όπως είπα προηγουμένως αποτελεί την καρδιά της Ορθοδοξίας, είναι η πνευματική μήτρα του Γένους μας. Το Πατριαρχείο έχει ιδιαίτερη αξία για εμάς τους Έλληνες Ορθοδόξους, αλλά και για όλους τους Ορθοδόξους, οι οποίοι έχουν την αναφορά τους εδώ. Και οι νεότερες Ορθόδοξες Αυτοκέφαλες Εκκλησίες, από εδώ πήραν την Αυτοκεφαλία τους, την υπόστασή τους, εάν θέλετε. Δυστυχώς υπάρχουν και αγνώμονα τέκνα, υπάρχουν και αχάριστοι, οι οποίοι δεν εκτιμούν αυτά τα οποία πήραν από την Κωνσταντινούπολη, το βάπτισμα, τον πολιτισμό, το Κυριλλικό αλφάβητο, και τι δεν πήραν από εδώ. Η Μητέρα Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως θυσιαστικά εκένωσεν εαυτήν, άδειασε τον εαυτόν της, για να δώσει στους άλλους. Και όπως λέει ο λαός μας, ακούσαμε και το ευχαριστώ από μερικούς. Εν πάση περιπτώσει η Μητέρα Εκκλησία, επειδή ακριβώς είναι μητέρα, εξακολουθεί να αγαπά τους πάντας. Δεν υπήρξε ποτέ Μητριά όπως την κατηγόρησε ένας Μητροπολίτης από την Εκκλησία της Ελλάδος. Ήταν και είναι και θα παραμείνει πάντοτε πραγματική μητέρα».**[127]**

Η ιδέα για το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ως τη Μητέρα Εκκλησία συνοδεύεται από τρεις ισχυρισμούς: Πρώτον, η Μητέρα Εκκλησία υπομένει θλίψεις, κενώνει τον εαυτό της για χάρη των τέκνων της, δεύτερον, έχει δικαίωμα να απαιτεί υπακοή από αυτά πάντοτε, ακόμη και εάν είχαν αποχωρισθεί από αυτήν, τρίτον, η Μητέρα Εκκλησία είναι έτοιμη να διακονεί όχι μόνον τα υπάκουα, αλλά και τα ανυπάκουα τέκνα της. Σημειωτέον ότι για την Κωνσταντινούπολη η απαίτηση της υπακοής είναι μια απόλυτη και αναντίρρητη αρχή, και η διακονία της Μητρός Εκκλησίας στα τέκνα της θέτει στην πρακτική ένα μείζον ερώτημα. Πίσω από αυτούς τους όμορφους ισχυρισμούς μπορεί κανείς εύκολα να παρατηρήσει μια στοχευμένη ρητορική, που αποβλέπει στην εγκατάσταση αρκετά αυστηρών και αμετακλήτων μηχανισμών εξουσίας.

Στις 6 Δεκεμβρίου 2023 κατά τη Θεία Λειτουργία στη βασιλική του Αγίου Νικολάου Μύρων της Λυκίας ο Πατριάρχης Βαρθολομαίος δήλωσε με εξαιρετική κατηγορηματικότητα:

«Από εδώ, από τη Μικρά Ασία, διακηρύσσουμε προς κάθε κατεύθυνση ότι η γνήσια και μόνη Μητέρα Εκκλησία είναι η Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως. Αυτή αποκλειστικά φέρει την κληρονομιά της θυσίας του Ιησού επί του Σταυρού για όλη την ανθρωπότητα, γεννώντας πολυάριθμες Εκκλησίες από τη Βουλγαρία μέχρι την Ουκρανία. Αυτή η διακήρυξη δεν είναι μια σύγχρονη εφεύρεση στην εκκλησιολογία, αλλά μια βιωματική αλήθεια και παρακαταθήκη που κληρονόμησε από τους Πατέρες των Οικουμενικών και Τοπικών Συνόδων».**[128]**

Δυστυχώς, αυτού του είδους ο σφετερισμός της μητρότητας ως αποκλειστικού πρωτείου δεν συνάδει με την αγιοπατερική και συνοδική παράδοση της Εκκλησίας. Η σημερινή έμφαση της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως στο ότι αυτή είναι η μητέρα, τυπολογικά ακολουθεί την παρόμοια βεβαία θέση της Εκκλησίας της Ρώμης,**[129]** ακριβώς εκείνη τη θέση, η οποία απορρίφθηκε

κατηγορηματικά από την Ορθόδοξη Ανατολή, μεταξύ των υπολοίπων και από την ίδια την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως. Έχοντας ως αφετηρία την εκκλησιαστική παράδοση μπορούμε να ομιλούμε μόνον για την Οικουμενική Εκκλησία ως κοινή μητέρα, ενώ την ίδια στιγμή οποιαδήποτε Τοπική Εκκλησία, της Κωνσταντινουπόλεως μηδέ εξαιρουμένης, δεν μπορεί να διεκδικεί κατ' αποκλειστικότητα αυτόν τον ρόλο. Άλλωστε, για τα μέλη της μιας ή της άλλης Τοπικής Εκκλησίας αυτή είναι Μητέρα, όπως και ο προκαθήμενός της είναι επικεφαλής της δικαιοδοσίας της, αλλά όχι και της καθόλου Οικουμενικής Εκκλησίας.

Η Μήτηρ Εκκλησία το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως διεκδικεί επομένως τα εξής:

— το αποκλειστικό δικαίωμα του ανώτατου εκκλησιαστικού δικαστή·

— το αποκλειστικό δικαίωμα της προεδρίας στις πανορθόδοξες Διασκέψεις και Συνόδους·

— το αποκλειστικό δικαίωμα απονομής αυτοκεφάλου·

— την υποχρέωση να φροντίζει όλα τα τέκνα αυτής τόσο εντός, όσο και εκτός δικαιοδοσίας της και να επιδεικνύει έναντί τους «ἐξαιρετικήν εὐθύνην».**[130]**

Στην πραγματικότητα παρόμοια περιορισμένα δικαιώματα κατέχει ο κάθε προκαθήμενος Εκκλησίας εντός της δικαιοδοσίας της και εκτός αυτής μέσω της συνοδικής συνεννοήσεως με τους άλλους προκαθημένους.

Όπως προκύπτει από τις Πράξεις του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τα «μητρικά» του δικαιώματα την περίοδο της τουρκοκρατίας αφορούσαν περισσότερο τα ανεξάρτητα Πατριαρχεία της Ανατολής, ενώ η Ρωσική Εκκλησία εξαιτίας της πολιτικής ανεξαρτησίας της Ρωσίας απολάμβανε μεγαλύτερη εκκλησιαστική αυτοτέλεια ακόμη και από εκείνη της Κωνσταντινουπόλεως.

Τα αυτοκέφαλα του 20^{ού} αι., που χορήγησε το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως μετά την επανάσταση του 1917 στη Ρωσία, εν πολλοίς ήταν αποτέλεσμα της πολιτικής αποδυναμώσεως της Ρωσίας. Ωστόσο, το ίδιο το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως μετά τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έχασε το οικείο αυτού περιστασιακό πρωτείο της εποχής της τουρκοκρατίας. Επομένως, το πρωτείο της Κωνσταντινουπόλεως ήταν εν πολλοίς συμβατικού χαρακτήρα, επειδή δεν βασιζόταν επί σαφών ιεροκανονικών θεμελίων, ενώ από τις αρχές του 1920 αποδείχθηκε απολύτως υπερβολικό και δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα.

Κατά το παρόν η ανακήρυξη της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως ως καθολικής Μητρός

Εκκλησίας και του προσώπου του Πατριάρχη της ως μιας πανεκκλησιαστικής κεφαλής αποτελεί την ισχυρότερη πρόκληση για το συνοδικό πολίτευμα της Εκκλησίας. Οι καταστροφικές επιπτώσεις αυτής της νέας φάσεως της μονομερούς δράσεως του Κωνσταντινουπόλεως φαίνονται στο σχίσμα της οικουμενικής Ορθοδοξίας, το οποίο ούτως ή άλλως επιδεινώνεται, αλλά δύναται να θεραπευθεί εξ ορισμού με την επιδίωξη της αλήθειας και όχι με διατυπώσεις περί πρωτείου και/ή άλλων σεναρίων.

Συμπέρασμα

Ανέκαθεν οι Άγιοι πατέρες και οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς αποκαλούσαν την Εκκλησία «μητέρα». Όλες οι θεολογικές έννοιες αυτού του επιθέτου-συγκρίσεως συσχετίζονται με την καθολική αντίληψη για μία Οικουμενική Εκκλησία, η οποία είναι κυρίαρχη και καθοριστική. Η μητρότητα της Εκκλησίας σχετίζεται με τη Θεία πατρότητα και είναι μια υπέροχη εικόνα, που τονίζει την πρόνοια και τη φροντίδα της Εκκλησίας για τον κόσμο και τους πιστούς. Τέκνα της Μητρός Εκκλησίας είναι οι Άγιοι και όσοι επιδιώκουν την αγιότητα. Η φρασεολογία «κοινὴ μήτηρ» έναντι της Εκκλησίας, που πρώτος εισήγαγε ο Ιερός Χρυσόστομος, υπογραμμίζει τον ιδιαίτερο διακονικό ρόλο της Εκκλησίας ως «Ἐκκλησίας πάντων τῶν πιστῶν».

Η σπανιότητα αναφορών της Μητρός Εκκλησίας ως συγκεκριμένης Τοπικής Εκκλησίας (σε αυτό ή το άλλο επίπεδο διοικητικής-εκκλησιαστικής εξουσίας) ξεχωρίζει ακόμη περισσότερο την αμετάβλητη και διαχρονική θεολογική σημασία της έννοιας της «Μητρός Εκκλησίας».

Από τον 14^{ο} αι. αρχίζει να χρησιμοποιείται η έκφραση «Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία» παραπέμποντας στη Μεγάλη Εκκλησία της Αγίας Σοφίας, δηλαδή το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ως «μητρός». Η «Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία» είναι όλα εκείνα τα ανατολικά Πατριαρχεία, που συγκροτούν τη Μητέρα Εκκλησία σε απόλυτη σημασία. Η ίδια η Μεγάλη Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως απεκαλείτο μητέρα με τη σχετική έννοια, έναντι των μελών της δικαιοδοσίας της.

Ωστόσο, μετά την Άλωση το 1453 κατά τη διάρκεια των μεταγενέστερων αιώνων η Ανατολική Εκκλησία άρχισε να εκλαμβάνεται όχι τόσο ως ένωση των ομοταγών Πατριαρχείων, όσο η μια Εκκλησία υπό την ηγεσία του Πατριάρχη-εθνάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ο ιδιαίτερος ηγετικός ρόλος του διαφαίνεται στις Πράξεις του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως του 18^{ου} – 19^{ου} αι. Το επίθετο «μήτηρ», που καθιερώθηκε στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, άρχισε να εκλαμβάνεται ως κυριαρχικό επίθετο, που υπογραμμίζει την πανεξουσία του και τον ιδιαίτερο ρόλο του μεταξύ των άλλων κατά τόπους Εκκλησιών.

Κατά τη διάρκεια των μετεξελίξεων της πραγματικότητας και των εννοιών η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως άρχισε να χρησιμοποιεί το επίθετο «Μεγάλη Μήτηρ Εκκλησία» ως μια εκ των

εκδηλώσεων της επιδιώξεώς της για πρωτείο κατ' αναλογία με την Εκκλησία της Ρώμης. Αν και οι θεολόγοι της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως αρνούνταν να αναγνωρίσουν την ιδιαίτερη μητρότητα ως πρωτείο της Εκκλησίας της Ρώμης, αργότερα στην ουσία συμφώνησαν με το πρωτείο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο εξαρχής και κατοχυρώθηκε από τα προνόμια, που αποκτήθηκαν από τους Τούρκους άρχοντες και στη συνέχεια κατέστη απολύτως «μετέωρο».

Κατά την παρούσα περίοδο η ρητορική του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και των βοηθών του σχετικά με τη Μητέρα Εκκλησία δεν αντικατοπτρίζει την ιεροκανονική παράδοση, αλλά μόνον τις δικές τους φιλοδοξίες και επιδιώξεις του πρωτείου, εξαιτίας του οποίου διασαλεύεται η ενότητα της οικουμενικής Ορθοδοξίας.

Πηγές

Anastasius Sinaïta. Viae dux // *Anastasius Sinaïtae* viae dux / ed. K.-H. Uthemann. Turnhout: Brepols, 1981. (CCSG; vol. 8). P. 3–320.

Augustinus Hipponensis. Contra duas epistolas Pelagianorum // PL. T. 44. Col. 609–638.

Basilius Caesariensis. Epistula 41. Βασίλειος πρὸς Ἰουλιανόν // *Saint Basile*. Lettres / éd. Y. Courtonne. Vol. 1. Paris: Les Belles Lettres, 1957. P. 96–98.

Basilius Caesariensis. Epistula 169. Γρηγορίῳ Βασίλειος // *Saint Basile*. Lettres / éd. Y. Courtonne. Vol. 2. Paris: Les Belles Lettres, 1961. P. 104–106.

Basilius Caesariensis. Epistula 227. Πρὸς τοὺς ἐν Κολωνίᾳ κληρικούς 1 // *Saint Basile*. Lettres / éd. Y. Courtonne. Vol. 3. Paris: Les Belles Lettres, 1966. P. 29–32.

Basilius Caesariensis. Quod rebus mundanis adhaerendum non sit // PG. T. 31. Col. 540–564.

Benedictus Nursiae. Regula cum commentariis // PL. T. 66. Col. 215D–932D.

Bernardus Claraevallensis. Epistula 221. Petri Venerabilis ad Bernardum abbatem // PL. T. 182. Col. 398B–417A.

Callinicus III Patriarcha. Narratio brevis // *Καλλινίκου Γ΄ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως,* Τὰ κατὰ καὶ μετὰ τὴν ἐξορίαν ἐπισυμβάντα καὶ ἔμμετροι ἐπιστολαί, ἔκδ. Ἀ. Τσελίκας, Ἀθήνα, Μορφωτικὸ Ἵδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, 2004, σ. 79–269, 271–429.

Collatio quarta. Novellae constitutiones annorum 1057–1204 // Νεαραὶ καὶ Χρυσόβουλλα τῶν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων / ed. J. Zepos, P. Zepos (post C. E. Zacharia von Lingenthal). Aalen: Scientia Verlag, 1962. (Jus Graecoromanum; Bd. 1). S. 275–480.

Cyrillus Alexandrenus. Commentarius in xii prophetas minores // *Sancti patris nostri Cyrilli archiepiscopi Alexandrini* in xii prophetas / ed. P. E. Pusey. Vol. 2. Oxford: Clarendon Press, 1868. [Brussels: Culture et Civilization, ⌜1965]. P. 1–626.

Cyrillus Alexandrenus. De adoratione et cultu in spiritu et veritate // PG. T. 68. Col. 132–1125.

Cyrillus Alexandrenus. Expositio in Psalmos // PG. T. 69. Col. 717–1273.

Cyrillus Alexandrenus. Glaphyra in Pentateuchum // PG. T. 69. Col. 9–677.

Cyrillus Alexandrenus.Commentarius in Isaiam prophetam // PG. T. 70. Col. 9–1449.

[*Doropheus Monembasiae*]. Liber historicus (versio altera) (e cod. Mich. Ann Arbor. 215) // *Ζαχαριάδου Ἐ. Ἀ*, Ἡ πατριαρχεία τοῦ Διονυσίου Β′ σὲ μία παραλλαγὴ τοῦ Ψευδο-Δωροθέου // Θησαυρίσματα, 1962, Τ. 1, σ. 144–155.

Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 3–4 // *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων,* Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος, Τ. 2, Θεσσαλονίκη, Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1982, σ. 3–492.

Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 5–6 // *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων* Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος, Τ. 3, Θεσσαλονίκη, Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1982, σ. 9–452.

Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 7–8 // *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων* Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος, Τ. 4, Θεσσαλονίκη, Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1983, σ. 9–477.

Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 9–10 // *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων* Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος, Τ. 5, Θεσσαλονίκη, Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1983, σ. 9–681.

Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 11 // *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων*

Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος, Τ. 6, Θεσσαλονίκη, Ἐκδοτικὸς οἶκος Β. Ρηγοπούλου, 1983, σ. 9–83.

Eusebius. Commentaria in Psalmos // PG. T. 23. Col. 66–1396; T. 24. Col. 9–76.

Eustaphius Thessalonicensis. Exegesis in canonem iambicum pentecostalem // *Eustathii Thessalonicensis* exegesis in canonem iambicum pentecostalem / ed. P. Cesaretti, S. Ronchey. Göttingen: De Gruyter, 2014. (Supplementa Byzantina; vol. 10). P. 7–264.

Euthymius Zigabenus. Commentarius in Pauli epistulam ad Galatas // *Euthymii Zigabeni* Commentarius in XIV Epistolas Sancti Pauli et VII catholicas / ed. N. Kalogeras. Vol. 1. Athenis: Typis fratrum Perri, 1887. P. 496–560.

Euthymius Zigabenus. Commentarius in Psalterium // PG. T. 128. Col. 41–1325.

Gennadius Scholarius. De verbis patrum Latinorum de processu Spiritus Sancti // Oeuvres complètes de Georges (Gennadios) Scholarios / éd. M. Jugie, L. Petit, X. A. Siderides. Vol. 3. Paris: Maison de la bonne presse, 1930. P. 49–63.

Gennadius Scholarius. Epistulae Georgii Scholarii (ante 1450) // Oeuvres complètes de Georges (Gennadios) Scholarios / éd. M. Jugie, L. Petit, X. A. Siderides. Vol. 4. Paris: Maison de la bonne presse, 1935. P. 398–473.

Georgius Trapezuntius. De processione spiritus sancti et de una, sancta, catholica Ecclesia // PG. T. 161. Col. 829–868.

Gregorius Nazianzenus. Epistula 44. Εὐσεβίῳ Σαμοσάτων // *Saint Grégoire de Nazianze*. Lettres / éd. P. Gallay. Vol. 1. Paris: Les Belles Lettres, 1964. P. 56–57.

Gregorius Nazianzenus. Epistula 50. Τῷ Αὐτῷ [Βασιλείῳ] // *Saint Grégoire de Nazianze*. Lettres / éd. P. Gallay. Vol. 1. Paris: Les Belles Lettres, 1964. P. 64–66.

Gregorius Nazianzenus. Funebris oratio in laudem Basilii Magni Caesareae in Cappadocia episcopi (orat. 43) // *Grégoire de Nazianze*. Discours funèbres en l'honneur de son frère Césaire et de Basile de Césarée / éd. F. Boulenger. Paris: Picard, 1908. P. 58–230.

Gregorius Palamas. Homilia 8. Περὶ πιστέως. Ἐν ᾗ καὶ τῆς κατ' εὐσέβειαν ὁμολογίας ἔκθεσις // *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ* ἅπαντα τὰ ἔργα, ἔκδ. Π. Κ. Χρήστου, Τ. 9. Θεσσαλονίκη, Πατερικαὶ

Ἐκδόσεις Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, 1985 (Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας 72), σ. 211–229.

Gregorius V Patriarcha. Epistulae Synodales // *Ἀλεκσούδης Ἀ.*, Δύο ἐγκύκλια ἔγγραφα Γρηγορίου τοῦ Ε′ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, 1892, Τ. 4, σ. 269–275.

Gregorius VII. Registrum (1085): Epistola XXIX. Ad Judices Sardiniae (a. 1073) // PL. T. 148. Col. 311D–312C.

Joannes Chrysostomus. Ad populum Antiochenum (homiliae 1–21) // PG. T. 49. Col. 15–222.

Joannes Chrysostomus. Ad illuminandos catecheses 1–2 (series prima et secunda) // PG. T. 49. Col. 223–240.

Joannes Chrysostomus. De baptismo Christi // PG. T. 49. Col. 363–372.

Joannes Chrysostomus. De sancto hieromartyre Phoca // PG. T. 50. Col. 699–706.

Joannes Chrysostomus. Non esse desperandum // PG. T. 51. Col. 363–372.

Joannes Chrysostomus. Expositiones in Psalmos // PG. T. 55. Col. 39–498.

Joannes Chrysostomus. In Matthaeum (homiliae 1–90) // PG. T. 57. Col. 13–472.

Joannes Eugenicus. Antirrheticus adversus decretum Concilii Florentini // *Rossidou-Koutsou E*. John Eugenikos' Antirrhetic of the Decree of the Council of Ferrara-Florence. Nicosia, Research Centre of Kykkos Monastery, 2006. P. 3–153.

Joannes Macrygiannes. Acta et epistulae // Ἀρχεῖον τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη, ἔκδ. J. Vlachogiannis, Vol. I. Athens, S. K. Vlastos, 1907 (Ἀρχεῖα τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας 2), σ. 1–469.

Josephus Bryennius. Epistulae 30. Διάταξις Ἰωσὴφ μοναχοῦ Βρυεννίου (1421) // *Τομαδάκης Ν.*, Ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἐπιστολογραφίας. Ἰωσὴφ μοναχοῦ τοῦ Βρυεννίου Ἐπιστολαὶ Λ′ καὶ πρὸς αὐτὸν Γ′, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 1983–1986, Τ. 46, σ. 283–362.

Leo I. De haeresi et historia Eutychiana // PL. T. 55. 1095C–1324B.

Maximus Confessor. Ambigua ad Joannem 10 // On Difficulties in the Church Fathers: The Ambigua / ed. N. Constas. Vol. 1. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 2014. (Dumbarton Oaks Medieval Library). P. 150–344.

Meletius Pegas. Epistula 137. Τοῖς ἐν Μικρᾷ Ῥωσίᾳ // *Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⸢1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 167–178.

Meletius Pegas. Epistula 175. Τῷ εὐσεβεστάτῳ καὶ Ὀρθοδοξοτάτῳ ἄρχοντι Κνέζῃ Ἀδάμῳ Βασιλείου Βισκοβέτσικῃ, καὶ τῷ εὐσεβεστάτῳ Κνέζῃ Κυριακῷ Ῥουζίνσκῃ μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀρχόντων, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ τῶν ὀρθοδόξων, τῆς ἱερᾶς τάξεως, καὶ τῆς κοσμικῆς καταστάσεως· υἱοῖς ἐν Κυρίῳ περιποθήτοις, χάριν... // *Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⸢1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 207–208.

Meletius Pegas. Epistula 6. Μαξίμῳ τῷ Θεοφιλεστάτῳ Κυθήρων // *Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⸢1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 23–24.

Meletius Pegas. Epistula 9. Μαξίμῳ τῷ Θεοφιλεστάτῳ Κυθήρων // *Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⸢1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 27–33.

Meletius Pegas. Epistula 10. Τοῖς ἐν Χριστῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, καὶ Θεῷ καὶ Σωτῆρι ἀδελφοῖς καὶ συλλειτουργοῖς, τῷ τε Πανιερωτάτῳ Γαβριὴλ Φιλαδελφείας καὶ τῷ Θεοφιλεστάτῳ Κυθήρων Μαξίμῳ τῷ Μαργουνίῳ χάριν, ἔλεος // *Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⸢1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 34–36.

Meletius Pegas. Epistula 31. Ἰωὰβ Πατριάρχῃ Ῥωσίας, καὶ Μοσκόβου, καὶ τῶν ὑπερβορείων μερῶν. L. 34–37 // *Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⸢1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 65–66.

Meletius Pegas. Epistula 62. Ἱερεμίᾳ τῷ Οἰκουμενικῷ // *Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⸢1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 87.

Meletius Pegas. Epistula 215. Κυρίλλῳ Ἱερομονάχῳ // *Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⸢1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). 17–365. P. 270–272.

Meletius Pegas. Epistula 241. Εἰς Σαυρομάτας // *Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⸢1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 288–289.

Meletius Pegas. Epistula 257. Τῷ Πανιερωτάτῳ Φιλαδελφείας κὺρ Γαβριήλ, ἀδελφῷ καὶ

συλλειτουργῷ ἐν Κυρίῳ περιποθήτῳ, χάριν, ἔλεος παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ // *Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⌜1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 302–316.

Meletius Pegas. Epistula 258. Κυριακῷ Φωτεινῷ ἰατρῷ καὶ διδασκάλῳ ἐν Ἐγγοσταλδιανίῳ Ἀκαδημίᾳ λαμπροτάτῳ· χάριν, ἔλεος, καὶ εἰρήνην παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ // *Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⌜1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 317–325.

Meletius Pegas. Epistula 270. Τοῖς ἁπανταχοῦ Ὀρθοδόξοις καὶ εὐσεβέσι Χριστιανοῖς, τοῖς τε τοῦ ἱεροῦ καταλόγου καὶ τῆς κοσμικῆς τάξεως, τοῖς ἐν Κυρίῳ περιποθήτοις· χάριν, ἔλεος, καὶ εἰρήνην παρὰ Κυρίου καὶ Θεοῦ. L. 31–34 // *Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⌜1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 333–334.

Meletius Pegas. Epistula 272. Τοῖς κατὰ πᾶσαν τὴν Γαληνοτάτην Ἀρχὴν τῶν Ὑψηλοτάτων Πολωνῶν εὑρισκομένοις Ὀρθοδόξοις Χριστιανοῖς τοῖς τε τοῦ ἱεροῦ καταλόγου καὶ τῆς κοσμικῆς τάξεως, ἄρχουσί τε μεγαλοπρεπεστάτοις καὶ ἀρχομένοις, καὶ ἁπαξάπαντι τῷ χριστωνύμῳ πληρώματι, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ περιποθήτοις, χάριν, ἔλεος... // *Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⌜1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 335–336.

Meletius Pegas. Epistula 316. Τοῖς μεγαλοπρεπεστάτοις Ἄρχουσιν, Ἀνδρέᾳ καὶ Ἀλεξάνδρῳ Ζακοροβάσκιε τοῖς ὀρθοδοξοτάτοις, καὶ ἐν Κυρίῳ περιποθήτοις υἱέσι // *Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⌜1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 363–364.

Meletius Pegas. Oratio ad Silvestrum patriarcham (edita a Dositheo patriacha) // Τόμος Χαρᾶς, ἔκδ. K. Siamakes, Θεσσαλονίκη, Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1985, σ. 460–551.

Neophytus Ducas. Epistula 1196. Θεοδωρήτῳ // Ἐπιστολαὶ πρὸς τινὰς ἐν διαφόροις περιστάσεσι ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα εἰς τόμους δύο ὡς ἀκολουθία τῶν κατὰ τὸ 1839 προεκδεδομένων, Τ. 1, Αἴγινα, Τυπογραφεῖο Ἀνδρέου Κορομηλᾶ, 1844, σ. 147–148.

Neophytus Ducas. Epistula 1495. Θεοδωρήτῳ // Ἐπιστολαὶ πρὸς τινὰς ἐν διαφόροις περιστάσεσι ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα εἰς τόμους δύο ὡς ἀκολουθία τῶν κατὰ τὸ 1839 προεκδεδομένων, Τ. 2, Ἀθῆναι, Τυπογραφεῖο Ἀνδρέου Κορομηλᾶ, 1844, σ. 175–183.

Nicodemus Hagiorita. Confessio fidei // *Paschos P. B.*, Ἐν ἀσκήσει καὶ μαρτυρίῳ, Ἀθήνα, Ἁρμός, 1996 (Ὑμναγιολογικὰ Κείμενα καὶ Μελέτες, τ. 3), σ. 105–181.

Nicodemus Hagiorita. De Carthaginensi concilio locali (Concilium 11) // *Ἁγαπίου ἱερομονάχου και Νικοδήμου μοναχοῦ* Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας, ἔκδ. ἀρχιμ. Δωρόθεος, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Παπαδημητρίου,[12] 1998, σ. 462–542.

Origenes. Expositio in Proverbia (fragmenta e catenis) // PG. T. 17. Col. 161–252.

Petrus Argivus. Encomium ad sanctos Anargyros Cosmam et Damianum // *Kyriakopoulos K. T.*, Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους βίος καὶ λόγοι, Ἀθῆναι, Ἔκδοσις Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀργολίδος, 1976, σ. 82–108.

Philotheus Coccinus. Confessio fidei // *Arambatzes C.*, Ἡ Ὁμολογία πίστης τοῦ Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου Κοκκίνου, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Νέα Σειρά, 2000, Τ. 10, σ. 23–41.

Phipo Carpasianus. Enarratio in canticum canticorum // PG. T. 40. Col. 28–153.

Physiologus (redactio secunda quae vocatur Byzantina) // Physiologus / ed. F. Sbordone. Rome: Dante Alighieri-Albrighi, Segati, 1936. [Hildesheim: Olms, ᶜ1976]. P. 149–256.

Registrum patriarchatus Constantinopolitani (1315–1331) // Das Register des Patriarchats von Konstantinopel, Edition und Übersetzung der Urkunden aus den Jahren 1315–1331 / hrsg. H. Hunger, O. Kresten. Bd. 1. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1981. (CFHB SV; Bd. 19/1). S. 100–614.

Sugerius S. Dionysii. Epistula LX. Ejusdem ad eumdem et viromandensem comitem // PL. T. 186. Col. 1379C–1380B.

Sylvester Syropulus. Historiae // *Laurent V.* Les «Mémoires» du Grand Ecclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438–1439). Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1971. P. 100–574.

Theodorus Lascaris. Epistula 90. Ad Manuelem patriarcham I // *Theodori Ducae Lascaris* Epistulae CCXVII / ed. N. Festa. Florence: Istituto di studi superiori pratici e di perfezionamento, 1898. (Pubblicazioni del R. Istituto di studi superiori pratici e di perfezionamento in Firenze. Sezione di filosofia e lettere; vol. 29). P. 117–119.

Theophylactus. Enarrationes in evangelia // PG. 123. Col. 140–1348.

Vita et miracula sanctorum Cyri et Joannis (BHG 469) // PG. T. 87.3. Col. 3677–3689.

Vita sancti patriarchae Philothei // *Δεντάκης Β. Λ*., Βίος καὶ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Φιλοθέου (Κοκκίνου) πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (1353–1354 καὶ 1364–1376) τοῦ θεολόγου, Ἐν Ἀθήναις [Χ. ἔ.], 1971 (Ἡσυχαστικαὶ καὶ Φιλοσοφικαὶ Μελέται, τ. 9), σ. 63–93.

Βιβλιογραφία

Διονυσίου Σλιόνοφ καθηγ., Το «ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς…» του 28ου κανόνα της εν Χαλκηδόνι Συνόδου και οι ερμηνείες αυτού // **https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/56996-silionof-28os-kanonas**.

Διονύσιος Σλιόνοφ, καθηγούμενος. Ποιος είναι η κεφαλή της Εκκλησίας; // **https://www.romfea.gr/epikairotita-xronika/57620-poios-einai-i-kefali-tis-ekklisias**

Троицкий С. В. О границах распространения права власти Константинопольской Патриархии на «диаспору» (*Τρόιτσκι Σ.* Περί ορίων εξαπλώσεως του δικαιώματος εξουσίας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως επί της «Διασποράς») // ЖМП, 1947, № 11, σ. 34–45.

Ю. Б. Церковь // Наставления и утешения святой веры христианской (Εκκλησία // Οι διδαχές και η παράκληση της αγίας χριστιανικής πίστεως) / ред. свящ. С. В. Петровский; изд. Свято-Андреевского на Афоне русского общежительного скита. Кн. 12. Одесса, Типо-хромолит. Е. И. Фесенко, 1905. σ. 1093.

Bartholomew: We Proclaim in Every Direction that Constantinople is the Genuine, The Only Mother Church. (Dec 11, 2023). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: **https://orthodoxtimes.com/ecumenical-patriarch-we-proclaim-in-every-direction-that-constantinople-is...** (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Ανακοινωθέν για τις εργασίες της Αγίας και Ιεράς Συνόδου (4 Οκτωβρίου 2023). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/10/04/anakoinothen-gia-ergasies-agias-kai-ieras-synodou-4-10-2...** (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Ανδρέας (*Νανάκης*), *αρχιμ*., Εκκλησία εθνάρχουσα και εθνική. Μέσα από τη σύναξη των πρεσβυτέρων και τον ιερό σύνδεσμο της Εκκλησίας της Ελλάδος (1870–1922), Θεσσαλονίκη, Βάνιας, ^{2}2007.

Ανδριόπουλος Π. Α. Το «Φως Φαναρίου» απαντά στην Εκκλησία της Αλβανίας (7 Οκτωβρίου 2023). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/10/07/to-fos-fanariou-apanta-stin-ekklisia-tis-alvanias/** (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Βαλάκου-Θεοδωρούδη Μ., Το νομικό περίγραμμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο πλαίσιο της διεθνούς κοινότητας, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, 2001.

Βαρθολομαῖος (*Χρήστος*) *Ἰατρίδης*, *ἀρχιμανδρίτης*, Διεθνὲς συμβατικὸ δίκαιο καὶ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο [Διδακτορικὴ διατριβή], Κομοτηνή, 2019.

Γερμανός, *μητρ. Αἴνου,* Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἁρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων Συνόδων. Κοινωφελές Ἵδρυμα της Ιεράς Μητροπόλεως Ιεραπύτνης και Σητείας Παναγιά η Ακρωτηριανή, 2014.

Ἔγγραφα πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος (1852–1873), ἔκδ. Μ. Ἰ. Γεδεών, Κωνσταντινούπολις, Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1908.

Καριώτογλου Α., Ισλάμ και χριστιανική χρησμολογία. Από τον μύθο στην πραγματικότητα, Θεσσαλονίκη, Αρμός, 2000.

Ο Πατριάρχης δέχθηκε τον Αρχιεπίσκοπο Αυστραλίας Μακάριο (2/06/2020). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: **http://fanarion.blogspot.com/2020/02/blog-post_6.html** (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Οικουμενικός Πατριάρχης: «Δεν θα συγκαλέσουμε Σύνοδο Προκαθημένων για το Ουκρανικό» (4 Σεπτεμβρίου 2023). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/09/04/ecum-patr-den-tha-syglithei-synodos-prokathimenwn-gia-to...** (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Οικουμενικός Πατριάρχης: «Δεν μας συγκινούν νέαι εκκλησιολογίαι» (18 Μαΐου 2023). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/05/18/ecum-patr-den-mas-sygkinoun-oi-nees-ekklisiologies/** (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Οικουμενικός Πατριάρχης: Η μήτηρ Εκκλησία όχι μόνο δικαιούται αλλά υποχρεούται να θεραπεύσει το σχίσμα στη Ουκρανία (25 Σεπτεμβρίου 2018). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2018/09/25/blog-post_25-33/** (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Οικουμενικός Πατριάρχης: Παραμένομεν, επιμένομεν και υπομένομεν (11 Ιουνίου 2023). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/06/11/ta-onomastiria-tou-ecum-patr-11-june-2023/** (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Ομιλία Μητροπολίτου Σαράντα Εκκλησιών Ανδρέου κατά την Κυριακή της Σαμαρείτιδος (14 Μαΐου 2023). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/05/18/omilia-mitropolitou-40ekklisiwn-andreou-tin-kyriaki-sama...** (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Ομιλία της Α. Θ. Παναγιότητος του Οικουμενικού Πατριάρχου κ. κ. Βαρθολομαίου προς τον Ουκρανικόν λαόν (26 Ἰουλίου 2008). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2018/09/25/blog-post_25-33** (ημερομηνία πρόσβασης 23.12.2023).

Παπαθωμᾶς Γ. Δ., *ἀρχιμ.*, Κανονικὰ ἔμμορφα (Δοκίμια κανονικῆς οἰκονομίας, ΙΙ), Κατερίνη, Επέκταση, 2015 (Νομοκανονικὴ βιβλιοθήκη, τ. 29).

Πρακτικὰ τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872] = Πρακτικὰ τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Ναῷ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος συγκροτηθείσης ἐν ἔτει σωτηρίῳ ˏαωοβ΄ κατὰ μῆνα Αὔγουστον καὶ Σεπτέμβριον, Κωνσταντινούπολις [Τυπογραφεῖον Ἰ. Ἀ. Βρεττοῦ καὶ Σ.], [1872].

Συντομογραφίες

CFHB SV — Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Vindobonensis. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975–. Bd. 12/1–3–.

BHG

PL

PG

[1] Βλ. ένα από τα τελευταία δημοσιεύματα του Π. Ανδριοπούλου: Ανδριόπουλος Π. Α. Το «Φως Φαναρίου» απαντά στην Εκκλησία της Αλβανίας (7 Οκτωβρίου 2023). URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/10/07/to-fos-fanariou-apanta-stin-ekklisia-tis-alvanias/**
[2] Οικουμενικός Πατριάρχης: «Δεν θα συγκαλέσουμε Σύνοδο Προκαθημένων για το Ουκρανικό» (4 Σεπτεμβρίου 2023). URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/09/04/ecum-patr-den-tha-syglithei-synodos-prokathimenwn-gia-to...**
[3] «Ἐπίσης, ἡ Ἁγία καί Ἱερά Σύνοδος ἐξέφρασε τήν εὐχήν καί διετύπωσε τήν προτροπήν ὅπως ὡς τάχιστα ἐπιστρέψουν εἰς τήν πατρίδα καί τάς ἑστίας των αἱ χιλιάδες τῶν ἐξ Οὐκρανίας παιδίων, ἅτινα βιαίως μετεφέρθησαν εἰς τήν Ρωσσικήν Ὁμοσπονδίαν». Βλ. URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/10/04/anakoinothen-gia-ergasies-agias-kai-ieras-synodou-4-10-2...**
[4] Έτσι, με το ψευδώνυμο Ю. Б., έγραφε ένας συγγραφέας το 1905. Βλ. Ю. Б. Церковь (Η Εκκλησία) // Наставления и утешения святой веры христианской (Οι διδαχές και η παράκληση της αγίας χριστιανικής πίστεως), 1905, Βιβλ. 12. σ. 1093.
[5] Meletius Pegas. Epistula 215. Κυρίλλῳ Ἱερομονάχῳ. L. 54–59 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⌜1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 272: «Οὕτω τρέχε πρὸς τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως· μή σε πεισάτω δόξα, μὴ πλοῦτος, μὴ τοῦ πλούτου καὶ τῆς δόξης αἱ ἀνδραποδώδεις ἡδοναὶ τῆς εὐθείας ἀποκλᾶσαι. Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία πρώτη μετέσχε, πρώτη μετέδωκε τοῦ Θείου φωτός· ταύτης ἡμᾶς παῖδας εἶναι ἠθέλησεν ὁ Θεός· ταύτην οἱ Πατέρες τὰ δόγματα κυρώσαντες παραδεδώκασι· μὴ ἀποστήσωμεν τῶν δικαιωμάτων τοῦ Θεοῦ».
[6] Βαλάκου-Θεοδωρούδη Μ., Το νομικό περίγραμμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο πλαίσιο της διεθνούς κοινότητας. Θεσσαλονίκη, 2001, σ. 195.
[7] Το 1813 ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος εξέλεξε νέο Πατριάρχη Αντιοχείας. Στην αρχή της αντίστοιχης επιστολής κατοχυρώνονται τα ειδικά δικαιώματα της Μεγάλης Εκκλησίας, δηλαδή του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. Κώδιξ Θ. 323 // Γερμανός μητρ. Αΐνου, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἁρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων συνόδων, σσ. 166–167.
[8] Λ.χ. το 1759 ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σεραφείμ Β΄ με την συγκατάθεση του Πατριάρχη Ιεροσολύμων καθήρεσε τον πρώην Αντιοχείας Κύριλλο. Βλ. Κώδιξ Α.Μ. 66 411 // Γερμανός μητρ. Αΐνου, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἁρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων συνόδων, σσ. 142–145 [Πρᾶξις καθαιρέσεως]. Στην Πράξη χρησιμοποιείται η περιφρονητική έκφραση «κακο-Κύριλλος». Οι δυσσεβείς ιεράρχες καταδικάσθηκαν «ὑπὸ τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου». Στην ουσία το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ταυτίζεται με το σύνολο της Εκκλησίας.
[9] Κώδιξ Α.Μ. 49, σελ. 227 // Γερμανός μητρ. Αΐνου, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἁρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων συνόδων, σσ. 194–195 [Συνοδικό προς τη Ρωσική Σύνοδο]. Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιερεμίας Γ΄ μαζί με τον Αντιοχείας Αθανάσιο και τον Ιεροσολύμων Χρύσανθο αποστέλλουν το λεγόμενο «Συνοδικὸν τῶν τριῶν Πατριαρχῶν» αίτημα στη Ρωσική Σύνοδο (1723) να τοποθετηθεί αυτή από κοινού με την Εκκλησία της Ανατολής επί της ομολογίας των Αγγλικανών.
[10] Κώδιξ Α.Μ. 49, σελ. 227 // Γερμανός μητρ. Αΐνου, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἁρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων συνόδων, σ. 195 [Συνοδικόν προς τη Ρωσική Σύνοδο].
[11] Αυτή η ευλάβεια της Ανατολής έναντι της Ρωσίας των μεγάλων δουκών και τσάρων μπορεί να ερμηνευθεί από τα λεγόμενα του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Αγίου Μελετίου του Πηγά: «Ὅτι (φησὶν ὁ λατῖνος – σ.τ.σ.) ἀπώλεσε τὴν βασιλείαν ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία. Ὢ τῆς ἀπάτης! Ἀλλὰ πρῶτον μὲν

τοῦτο οὐ σήμερον, ἢ χθές, συνέβη· δεύτερον δὲ καὶ βασιλείας πλουτεῖ ἡ Ὀρθόδοξος πίστις· καὶ ὁ Μοσκοβείας γὰρ κράτιστος βασιλεὺς Ὀρθόδοξος, καὶ σοῦ γε ἡ ἀρχὴ, λαμπρότερα Κνέζη Βασίλειε...». Βλ. Meletius Pegas. Epistula 137. Τοῖς ἐν Μικρᾷ Ῥωσίᾳ. L. 288–292 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⌜1976. (Ekklesiastikos Pharos, 52–57). P. 175. Ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος υπέδειξε: «Οὗτος ὁ Λειγαρίδης Παΐσιος ἀληθῶς Λατινόφρων ἦν τὸ πρῶτον, ἀπελθὼν ὅμως εἰς τὴν Βασιλεύουσαν Μοσχοβίαν, ἐγένετο ἄκρος ὑπερασπιστὴς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας». Βλ. Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 11, 11, 7 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, Τ. 6, σ. 83:9–11.

[12] Augustinus Hipponensis. Contra duas epistolas Pelagianorum 4, 8, 20 // PL. 44. Col. 623:10–32. Πρβλ. στον Άγιο Πάπα Λέοντα σχετικά με τις συμφορές που έπληξαν την Ανατολική Εκκλησία εξαιτίας της αιρέσεως του Ευτύχου: Leo I. De haeresi et historia Eutychiana 7, 1 // PL. 55. Col. 1145C:2–7.

[13] Τον 12ο αι. η έκφραση «Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία» άρχισε να χρησιμοποιείται τακτικά από τους δυτικούς συγγραφείς, οι οποίοι είχαν συχνά πολεμικές διαθέσεις έναντι της Ορθοδόξου Ανατολής. Βλ. λ.χ. Sugerius S. Dionysii. Epistula LX. Ejusdem ad eumdem et viromandensem comitem // PL. 186. Col. 1379D:4–8: «Να σας είναι πρόδηλο ότι δεν αμφιβάλλουμε ότι η Ανατολική Εκκλησία ερημώνεται εξαιτίας των καθημερινών διωγμών από τους Σαρακηνούς και τους απίστους...».

[14] Κατά την περιγραφή της ουνίας της Λυών και των επιπτώσεών της λόγος γίνεται περί διχασμών εντός της Ανατολικής Εκκλησίας, υπέρ και κατά της ουνίας. Βλ. Vita sancti patriarchae Philothei 9 // Δεντάκης Β. Λ., Βίος καὶ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Φιλοθέου (Κοκκίνου) Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (1353–1354 καὶ 1364–1376) τοῦ θεολόγου, Ἐν Ἀθήναις, 1971 (Ἡσυχαστικαὶ καὶ Φιλοσοφικαὶ Μελέται 9), σ. 70:2–8: «Ταύτην τὴν ψευδοσύνοδον δεχθεὶς ὁ Μιχαήλ, καὶ τὸν Πάπαν διὰ κεφαλὴν τῶν Ἐκκλησιῶν μὲ τὴν προσθήκην εἰς τὸ σύμβολον καὶ τὰ ἄζυμα, ἐκίνησε διωγμὸν κατὰ τῶν ὀρθοδόξων καὶ ἔγινε ταραχὴ μεγάλη εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ὅτι ὅσοι δὲν ἐδέχοντο τὸν Λατινισμόν, ἐτιμωροῦντο πικρῶς καὶ πολλοὶ ἐφάνησαν μάρτυρες εἵς τε τὸ ὄρος τοῦ Λάτρου καὶ Ἄθωνος, ὅτι ὑποστρέφων ἐκ Ῥώμης ὁ Μιχαὴλ βασιλεὺς μετὰ τοῦ Πατριάρχου Βέκκου...».

[15] Joannes Eugenicus. Antirrheticus adversus decretum Concilii Florentini 6 // Rossidou-Koutsou E. John Eugenikos' Antirrhetic of the Decree of the Council of Ferrara-Florence. Nicosia, 2006. P. 25:2–3.

[16] Joannes Eugenicus. Antirrheticus adversus decretum Concilii Florentini 29 // Rossidou-Koutsou E. John Eugenikos' Antirrhetic of the Decree of the Council of Ferrara-Florence. P. 136:13.

[17] Βλ. Gennadius Scholarius. Epistulae Georgii Scholarii (ante 1450) 5 // Oeuvres complètes de Georges (Gennadios) Scholarios / éd. M. Jugie, L. Petit, X. A. Siderides. Vol. 4. Paris, 1935. P. 414:32–35: «Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ ἐνταῦθα ὑπολειπόμενοι δύο πρέσβεις δώσουσιν ἐξόδους, δι' ὧν καὶ δι' οἰκείων πρέσβεων ὁ βασιλεὺς τὴν συναγωγὴν ποιήσεται τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἢ τοποτηρητῶν αὐτῶν».

[18] Βλ. Gennadius Scholarius. De verbis patrum Latinorum de processu Spiritus Sancti // Jugie M., Petit L., Siderides X. A. Oeuvres complètes de Georges (Gennadios) Scholarios. Vol. 3. Paris, 1930. P. 63:13–18: «Νῦν δὲ ὅσα ἐχρῆν περὶ τῶν ῥητῶν τῶν ἑσπερίων διδασκάλων καὶ Πατέρων εἰπεῖν, πρὸς τοὺς οἰκείους τῇ μητρὶ ἡμῶν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ δόξῃ αὐτῆς καὶ διδασκαλίᾳ, ὡς ἂν μὴ θορυβῶνται, ἐκ πλειόνων ὀλίγα εἴρηται σὺν Θεῷ».

[19] Χάριν αληθείας πρέπει να επισημάνουμε ότι ο Άγιος Μελέτιος Πηγάς αποκαλούσε την Ανατολική Εκκλησία «μητέρα τῶν Ἐκκλησιῶν» από ιστορικής απόψεως. Βλ. Meletius Pegas. Epistula 241. Εἰς Σαυρομάτας. L. 5–11 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], r1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 288. Κατά τον Μελέτιο, «μητέρα γὰρ οὖσαν τῶν Ἐκκλησιῶν τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν» από τους αποστολικούς χρόνους. Βλ. Meletius Pegas. Epistula 257. Τῷ Πανιερωτάτῳ Φιλαδελφείας κὺρ Γαβριήλ, ἀδελφῷ καὶ συλλειτουργῷ ἐν Κυρίῳ περιποθήτῳ, χάριν, ἔλεος παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. L. 445–450 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⌜1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 314.

[20] Meletius Pegas. Epistula 9. Μαξίμῳ τῷ Θεοφιλεστάτῳ Κυθήρων. L. 201–202 // Methodios. Letters

of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⸢1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 33.
[21] Meletius Pegas. Epistula 10. Τοῖς ἐν Χριστῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, καὶ Θεῷ καὶ Σωτῆρι ἀδελφοῖς καὶ συλλειτουργοῖς, τῷ τε Πανιερωτάτῳ Γαβριὴλ Φιλαδελφείας καὶ τῷ Θεοφιλεστάτῳ Κυθήρων Μαξίμῳ τῷ Μαργουνίῳ χάριν, ἔλεος. L. 42–43 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⸢1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 35.
[22] Meletius Pegas. Epistula 31. Ἰωβ Πατριάρχῃ Ῥωσίας, καὶ Μοσκόβου, καὶ τῶν ὑπερβορείων μερῶν. L. 34–37 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⸢1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 66.
[23] Meletius Pegas. Epistula 175. Τῷ εὐσεβεστάτῳ καὶ Ὀρθοδοξοτάτῳ ἄρχοντι Κνέζῃ Ἀδάμῳ Βασιλείου Βισκοβέτσικῃ, καὶ τῷ εὐσεβεστάτῳ Κνέζῃ Κυριακῷ Ῥουζίνσκῃ μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀρχόντων, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ τῶν ὀρθοδόξων, τῆς ἱερᾶς τάξεως, καὶ τῆς κοσμικῆς καταστάσεως· υἱοῖς ἐν Κυρίῳ περιποθήτοις, χάριν... L. 17–18 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⸢1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 207.
[24] Πρβλ. Bernardus Claraevallensis. Epistula 221. Petri Venerabilis ad Bernardum abbatem 9 // PL. 182. Col. 403D:2–6: «Επίσης, είμαστε μάρτυρες της εποχής μας. Βλέπουμε ότι ολόκληρη η Εκκλησία της Ρώμης και ολόκληρο το λατινικό έθνος προσφέρει ως σωστική θυσία στον Θεό τα άζυμα, ενώ η Γραικική Εκκλησία και το μεγαλύτερο τμήμα της Ανατολής και τα βαρβαρικά χριστιανικά έθνη προσφέρουν ως θυσία, όπως λέγεται περί αυτών, τον ένζυμο άρτο».
[25] Meletius Pegas. Epistula 258. Κυριακῷ Φωτεινῷ ἰατρῷ καὶ διδασκάλῳ ἐν Ἐγγοσταλδιανίῳ Ἀκαδημίᾳ λαμπροτάτῳ· χάριν, ἔλεος, καὶ εἰρήνην παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. L. 180–184 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⸢1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 322.
[26] Meletius Pegas. Epistula 270. Τοῖς ἀπανταχοῦ Ὀρθοδόξοις καὶ εὐσεβέσι Χριστιανοῖς, τοῖς τε τοῦ ἱεροῦ καταλόγου καὶ τῆς κοσμικῆς τάξεως, τοῖς ἐν Κυρίῳ περιποθήτοις· χάριν, ἔλεος, καὶ εἰρήνην παρὰ Κυρίου καὶ Θεοῦ. L. 31–34 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⸢1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 334.
[27] Meletius Pegas. Oratio ad Silvestrum patriarcham (edita a Dositheo patriacha) // Τόμος Χαρᾶς, ἔκδ. K. Siamakes, Θεσσαλονίκη, 1985, σ. 544:8–13: «...οὐδὲ γὰρ Ἐκκλησίας οὐδὲ ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας τὴν ἰδέαν παρὰ τοῖς δυτικοῖς διασῴζεσθαι. ἐπὶ δὲ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τίς μὴ θαυμάσειεν ἐν τοσαύτῃ ἐθνῶν διαφορᾷ, γλώσσαις, ἔξεσι, χώραις, διαφερόντων, τὰ τῆς Ἐκκλησίας μένειν παρὰ πᾶσι τὰ αὐτά, κατ᾽ οὐδὲν τῶν προτέρων παρηλλαγμένων ἐπιγενεστέρων;».
[28] Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 10, 3 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, Τ. 6, σ. 263:3–9: «...ἀλλὰ δεῖ πάντως καὶ τὴν καθολικὴν τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησίαν ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ ἐπιζητήσαντας εἰς ταύτην καταφυγεῖν, καὶ ταύτῃ περιπλακῆναι, καὶ ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς περιθάλπεσθαι, αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, τέτρασι στύλοις τοῖς πατριαρχικοῖς θρόνοις ἐρειδομένη, ὧν ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπερκάθηται, οὐ τύφῳ, οὐ δεσποτείᾳ, οὐ δὲ ταῖς κοσμικαῖς φαντασίαις προέχων, ἀλλὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας ἀρχαίῳ...».
[29] Georgius Trapezuntius. De processione spiritus sancti et de una, sancta, catholica Ecclesia // PG. 161. Col. 856:13–14.
[30] Βλ. Sylvester Syropulus. Historiae 2, 13 // Laurent V. Les «Mémoires» du Grand Ecclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438–1439). Paris, 1971. P. 114:5–6: «...ἄλλως θ᾽ ὅτι ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία μήτηρ ἐστίν, ἡ δὲ Ἀνατολικὴ θυγάτηρ· καὶ ὀφείλει ἡ θυγάτηρ παραγενέσθαι πρὸς τὴν μητέρα».
[31] Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 3, 9 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, Τ. 2, σ. 42:12–18: «...ὥστε τὸν Πάπαν τῆς Ῥώμης καὶ τοὺς ὑπ᾽ αὐτὸν πάντας Ἐπισκόπους οἵτινες καὶ Δυτικὴ Ἐκκλησία λέγονται παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων εἶναι κεφαλήν, τοὺς δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει πατέρας οἵτινες καὶ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία λέγονται παρὰ τῶν αὐτῶν εἶναι σῶμα, δῆλον ὅτι πολυκέφαλός ἐστιν Ὕδρα ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, καὶ γὰρ πῶς δύνανται τοσοῦτοι μία εἶναι κεφαλή;».
[32] Βλ. Anastasius Gordius, Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων 57:33–40: «Καὶ τὸ μεγαλήτερον, νὰ εἶναι καὶ νὰ λέγεται Ἀντίχριστος καὶ ἐχθρὸς τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἀντίθεος καὶ

ἀντίδικος τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων καὶ πασῶν τῶν οἰκουμενικῶν ἁγίων συνόδων, διώκτης τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, προδότης καὶ ἐχθρὸς τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀξιώματα ὁ πάπας τὰ ἀπόκτησε μὲ τὸν κόπον του. Διὰ τοῦτο καὶ θέλει γένει κληρονόμος τῆς λίμνης τοῦ πυρὸς μετὰ τοῦ ἀρχαίου Δράκοντος, τὸν ὁποῖον ἐμιμήθη καὶ αὐτὸς κατὰ πάντα εἰς τὴν ἀποστασίαν καὶ ἀνταρσίαν».

[33] Anastasius Gordius, Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων 81:29–30: «Καὶ τέτοιας λογῆς φρονοῦμεν καὶ λέγομεν, μάλιστα φρονεῖ ἡ ἀνατολική, καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Η έκφραση «ἀνατολική, καθολικὴ Ἐκκλησία» καθιερώθηκε τον 18^{ο} αι., βλ. στην «Ὁμολογία πίστεως» του Οσίου Νικοδήμου του Αγιορείτου: Nicodemus Hagiorita. Confessio fidei 1 // Paschos P. B. Ἐν ἀσκήσει καὶ μαρτυρίῳ, Ἀθήνα, 1996 (Ὑμναγιολογικὰ Κείμενα καὶ Μελέτες 3), σ. 107:11–12.

[34] Anastasius Gordius, Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων 44:67–73.

[35] Βλ. λ.χ. Πρακτικὰ τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872], σ. 7: «Ὅτε ἡ μεγάλη Ἐκκλησία ἐν πνεύματι πρᾳότητος καὶ μετὰ μητρικῆς στοργῆς ἠγωνίζετο πεῖσαι τοὺς προεξάρχοντας τοῦ κινήματος [δηλαδή, της Βουλγαρικής Εξαρχίας – σ.τ.σ.]...».

[36] Ibid. σ. 9: «...ἡ μεγάλη Ἐκκλησία κρίνουσα ὅτι ἐπέκειτο αὐτῇ μεγίστη εὐθύνη ἐνώπιον τῆς καθόλου Ἐκκλησίας...».

[37] Αναλυτικότερα περί των προνομίων βλ. Βαλάκου-Θεοδωρούδη Μ., Το νομικό περίγραμμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο πλαίσιο της διεθνούς κοινότητας, Θεσσαλονίκη, 2001, σσ. 193–216.

[38] Αναλυτικότερα περί των διεθνών συμφωνιών βλ. Βαρθολομαῖος (Χρήστος) Ἰατρίδης, ἀρχιμανδρίτης, Διεθνὲς συμβατικὸ δίκαιο καὶ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. [Διδακτορικὴ διατριβή]. Κομοτηνή, 2019· Βαλάκου-Θεοδωρούδη Μ. Το νομικό περίγραμμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο πλαίσιο της διεθνούς κοινότητας, σ. 150–155.

[39] Anastasius Gordius. Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων 46:56–61. Ο Αναστάσιος Γόρδιος προσευχόταν ως εξής: «...διατὶ ἔχει χιλίους χρόνους ὁποῦ κινδυνεύει ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὑπὸ τοῦ ἀντιχρίστου Μωάμεθ, καὶ ὡς φαίνεται τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι καμμία ἐλπὶς ἐλευθερίας εἰς ἡμᾶς ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι. Ἀλλὰ γένοιτο, Κύριε, κἂν ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ μὴν ἀστοχήσωμεν καὶ τῶν δύο, καὶ τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης». Βλ. επίσης Καριώτογλου Α., Ισλάμ και χριστιανική χρησμολογία. Από τον μύθο στην πραγματικότητα, Θεσσαλονίκη, 2000.

[40] Βλ. Neophytus Ducas. Epistula 1495. Θεοδωρήτῳ. L.1–7 // Ἐπιστολαὶ πρὸς τινὰς ἐν διαφόροις περιστάσεσι ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα εἰς τόμους δύο ὡς ἀκολουθία τῶν κατὰ τὸ 1839 προεκδεδομένων, Τ. 2, Ἀθῆναι, 1844, σ. 175–176.

[41] Βλ. αναλυτικότερα Διονύσιος Σλιόνοφ, καθηγούμενος. Ποιος είναι η κεφαλή της Εκκλησίας; // **https://www.romfea.gr/epikairotita-xronika/57620-poios-einai-i-kefali-tis-ekklisias**

[42] Origenes. Expositio in Proverbia (fragmenta e catenis) // PG. 17. Col. 201:17–23.

[43] Βλ. Origenes. Expositio in Proverbia (fragmenta e catenis) // PG. 17. Col. 201:23–28. «Καὶ ἐπὶ μὲν τοῖς πεπαιδευμένοις τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καὶ σοφίαν, εὐφραίνεται καὶ ὁ Πατὴρ ἡμῶν Θεὸς, καὶ ἡ μήτηρ ἡ Ἐκκλησία».

[44] Η εν λόγω θεολογική παραστατικότητα εφαρμοζόταν και στην όψιμη βυζαντινή θεολογία. Βλ. Petrus Argivus. Encomium ad sanctos Anargyros Cosmam et Damianum 3:90–94 // Kyriakopoulos K. T., Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους βίος καὶ λόγοι, Ἀθῆναι, 1976, σ. 86: «Πατὴρ δὲ πρῶτος καὶ ἀληθής, ὁ πάντων Θεὸς καὶ μήτηρ ἡ Ἐκκλησία· ἀδελφοὶ καὶ φυλέται καὶ ἀγχιστεῖς, οἱ ἀπ᾽ αἰῶνος Θεῷ εὐαρεστήσαντες δίκαιοι, Πατριάρχαι, Προφῆται, Ἀπόστολοι, Μάρτυρες καὶ πάντες οἱ ὁσίως καὶ ἀνεπιλήπτως βιώσαντες, συμπολῖται καὶ φίλοι καὶ συνεργοὶ καὶ συμπράττορες...».

[45] Έτσι στο μνημείο της βυζαντινής γραμματείας με τίτλο «Φυσιολόγος» στο περί «Ἐχίδνης» κεφάλαιο λεγόταν ότι «οἱ Ἰουδαῖοι <...> ἀπέκτειναν τὸν πατέρα, τουτέστι τὸν Χριστόν, ἀπέκτειναν τὴν μητέρα, τουτέστι τὴν Ἐκκλησίαν». Η ως άνω φράση δύναται να γίνει αντιληπτή κατά το τελευταίο μέρος της υπό την έννοια των διωγμών κατά της πρωτοχριστιανικής εκκλησιαστικής κοινότητας. Βλ. Physiologus (redactio secunda quae vocatur Byzantina) 22:11–13 // Physiologus / ed. F. Sbordone. Rome, 1936. [Hildesheim, ⌜1976]. P. 236.

[46] Vita et miracula sanctorum Cyri et Joannis (BHG 469) // PG. 87.3. Col. 3677:22–25.
[47] Eusebius. Commentaria in Psalmos // PG. 23. Col. 401:39–43.
[48] Gregorius Nazianzenus. Epistula 44. Εὐσεβίῳ Σαμοσάτων 4:1 // Saint Grégoire de Nazianze. Lettres / éd. P. Gallay. Vol. 1. Paris, 1964. P. 57. Βλ. επίσης Gregorius Nazianzenus. Epistula 50. Τῷ Αὐτῷ [Βασιλείῳ] 5:1–4 // Saint Grégoire de Nazianze. Lettres / éd. P. Gallay. Vol. 1. Paris, 1964. P. 65.
[49] Basilius Caesariensis. Epistula 227. Πρὸς τοὺς ἐν Κολωνίᾳ κληρικούς 1:25–26 // Saint Basile. Lettres / éd. Y. Courtonne. Vol. 3. Paris, 1966. P. 30.
[50] Gregorius Nazianzenus. Funebris oratio in laudem Basilii Magni Caesareae in Cappadocia episcopi (orat. 43) 31, 5:1–4 // Grégoire de Nazianze. Discours funèbres en l'honneur de son frère Césaire et de Basile de Césarée / éd. F. Boulenger. Paris, 1908. P. 126.
[51] Basilius Caesariensis. Epistula 41. Βασίλειος πρὸς Ἰουλιανόν 1:8–14 // Saint Basile. Lettres / éd. Y. Courtonne. Vol. 1. Paris, 1957. P. 96–97.
[52] Basilius Caesariensis. Epistula 169. Γρηγορίῳ Βασίλειος 1:45–46 // Saint Basile. Lettres / éd. Y. Courtonne. Vol. 2. Paris, 1961. P. 105.
[53] Basilius Caesariensis. Quod rebus mundanis adhaerendum non sit // PG. 31. Col. 556:38–43.
[54] Joannes Chrysostomus. Ad populum Antiochenum (homiliae 1–21) 6, 1 // PG. 49. Col. 81:41–46.
[55] Joannes Chrysostomus. Ad illuminandos catecheses 1–2 (series prima et secunda) 1, 1 // PG. 49. Col. 224:14–19.
[56] Βλ. επίσης Joannes Chrysostomus. De baptismo Christi // PG. 49. Col. 363:40 — 364:2.
[57] Joannes Chrysostomus. De sancto hieromartyre Phoca // PG. 50. Col. 702:49–52.
[58] Joannes Chrysostomus. Non esse desperandum // PG. 51. Col. 368:17–21.
[59] Joannes Chrysostomus. Expositiones in Psalmos // PG. 55. Col. 304:11–18.
[60] Joannes Chrysostomus. In Matthaeum (homiliae 1–90) 3, 4 // PG. 57. Col. 36:10–14.
[61] Cyrillus Alexandrenus. Commentarius in xii prophetas minores // Sancti patris nostri Cyrilli archiepiscopi Alexandrini in xii prophetas / ed. P. E. Pusey. Vol. 2. Oxford, 1868. [Brussels, ᶜ1965]. Vol. 2. P. 327:8–11.
[62] Cyrillus Alexandrenus. De adoratione et cultu in spiritu et veritate // PG. 68. Col. 817:18–23.
[63] Cyrillus Alexandrenus.Commentarius in Isaiam prophetam // PG. 70. Col. 1337:51–54.
[64] Cyrillus Alexandrenus. Glaphyra in Pentateuchum // PG. 69. Col. 221:30–33.
[65] Cyrillus Alexandrenus. Glaphyra in Pentateuchum // PG. 69. Col. 324:27–31.
[66] Cyrillus Alexandrenus. Expositio in Psalmos // PG. 69. Col. 1128:3–4.
[67] Cyrillus Alexandrenus. Expositio in Psalmos // PG. 69. Col. 1208:53 — 1209:2.
[68] Cyrillus Alexandrenus. Commentarius in Isaiam prophetam // PG. 70. Col. 1196:14–19.
[69] Cyrillus Alexandrenus. Commentarius in Isaiam prophetam // PG. 70. Col. 1212:35–39.
[70] Cyrillus Alexandrenus. Commentarius in Isaiam prophetam // PG. 70. Col. 1396:13–20.
[71] Phipo Carpasianus. Enarratio in canticum canticorum // PG. 40. Col. 105:47 — 108:2.
[72] Ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Λάσκαρης ονόμασε το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως «θεία μήτηρ ἡ Ἐκκλησία Χριστοῦ», χωρίς να νοηματοδοτεί αυτό το όνομα με κάποια αντιπαράθεση με άλλες Εκκλησίες. Βλ. Theodorus Lascaris. Epistula 90. Ad Manuelem patriarcham I:1–6 // Theodori Ducae Lascaris Epistulae CCXVII / ed. N. Festa. Florence: Istituto di studi superiori pratici e di perfezionamento, 1898. (Pubblicazioni del R. Istituto di studi superiori pratici e di perfezionamento in Firenze. Sezione di filosofia e lettere; 29). P. 117.
[73] Euthymius Zigabenus. Commentarius in Psalterium // PG. 128. Col. 600:15–18.
[74] Euthymius Zigabenus. Commentarius in Pauli epistulam ad Galatas 4, 24:9–14 // Euthymii Zigabeni Commentarius in XIV Epistolas Sancti Pauli et VII catholicas / ed. N. Kalogeras. Vol. 1. Athens, 1887. P. 540–541.
[75] Βλ. Theophylactus. Enarrationes in evangelia 2 // PG. 123. Col. 597:29–34.
[76] Eustaphius Thessalonicensis. Exegesis in canonem iambicum pentecostalem 1, 131:1–5 // Eustathii Thessalonicensis exegesis in canonem iambicum pentecostalem / ed. P. Cesaretti, S. Ronchey. Göttingen, 2014. (Supplementa Byzantina; 10). P. 147.
[77] Gregorius Palamas. Homilia 8. Περὶ πιστέως. Ἐν ᾗ καὶ τῆς κατ' εὐσέβειαν ὁμολογίας ἔκθεσις

6:1–5 // Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἅπαντα τὰ ἔργα / ἔκδ. Π. Κ. Χρήστου. Τ. 9. Θεσσαλονίκη, 1985. (Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας 720), σ. 218.
[78] Philotheus Coccinus. Confessio fidei. L. 4421–444 // Arambatzes C. Ἡ Ὁμολογία πίστης τοῦ Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου Κοκκίνου // Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Νέα Σειρά, 2000. Τ. 10, σσ. 23–41.
[79] Gennadius Scholarius. De verbis patrum Latinorum de processu Spiritus Sancti // Oeuvres complètes de Georges (Gennadios) Scholarios / éd. M. Jugie, L. Petit, X. A. Siderides. Vol. 3. Paris, 1930. P. 63:13–18: «Ἀλλὰ γένοιτο, Θεὲ βασιλεῦ, καὶ τῇ Ῥωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ ὁρμὴ πρὸς τὴν εἰρήνην τῆς Ἐκκλησίας δικαιοτέρα, ἵνα καὶ αὐτῇ τὴν προτέραν ἀποδιδῶμεν εὐλάβειαν. Νῦν δὲ ὅσα ἐχρῆν περὶ τῶν ῥητῶν τῶν ἐσπερίων διδασκάλων καὶ Πατέρων εἰπεῖν, πρὸς τοὺς οἰκείους τῇ μητρὶ ἡμῶν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ δόξῃ αὐτῆς καὶ διδασκαλίᾳ, ὡς ἂν μὴ θορυβῶνται, ἐκ πλειόνων ὀλίγα εἴρηται σὺν Θεῷ· ᾧ δόξα, αἶνος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν».
[80] Meletius Pegas. Epistula 6. Μαξίμῳ τῷ Θεοφιλεστάτῳ Κυθήρων. L. 35–38 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⌜1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 24.
[81] Βλ. Meletius Pegas. Epistula 31. Ἰωὰβ Πατριάρχῃ Ῥωσίας, καὶ Μοσκόβου, καὶ τῶν ὑπερβορείων μερῶν. L. 34–37 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⌜1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 66; Meletius Pegas. Epistula 316. Τοῖς μεγαλοπρεπεστάτοις Ἄρχουσιν, Ἀνδρέᾳ καὶ Ἀλεξάνδρῳ Ζακοροβάσκιε τοῖς ὀρθοδοξοτάτοις, καὶ ἐν Κυρίῳ περιποθήτοις υἱέσι. L. 13–17 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⌜1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 364.
[82] Meletius Pegas. Epistula 241. Εἰς Σαυρομάτας. L. 6–9 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⌜1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 288.
[83] Meletius Pegas. Epistula 257. Τῷ Πανιερωτάτῳ Φιλαδελφείας κὺρ Γαβριήλ, ἀδελφῷ καὶ συλλειτουργῷ ἐν Κυρίῳ περιποθήτῳ, χάριν, ἔλεος παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. L. 445–451 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⌜1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 314.
[84] Meletius Pegas. Epistula 272. Τοῖς κατὰ πᾶσαν τὴν Γαληνοτάτην Ἀρχὴν τῶν Ὑψηλοτάτων Πολωνῶν εὑρισκομένοις Ὀρθοδόξοις Χριστιανοῖς τοῖς τε τοῦ ἱεροῦ καταλόγου καὶ τῆς κοσμικῆς τάξεως, ἄρχουσί τε μεγαλοπρεπεστάτοις καὶ ἀρχομένοις, καὶ ἁπαξάπαντι τῷ χριστωνύμῳ πληρώματι, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ περιποθήτοις, χάριν, ἔλεος... L. 20–25 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⌜1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 335.
[85] Meletius Pegas. Oratio ad Silvestrum patriarcham (edita a Dositheo patriacha) // Τόμος Χαρᾶς / ἔκδ. K. Siamakes. Θεσσαλονίκη, 1985. σ. 462:2–6.
[86] Ibid. σ. 542:31–34.
[87] Meletius Pegas. Epistula 62. Ἱερεμίᾳ τῷ Οἰκουμενικῷ. L. 5–7 // Methodios. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria. [S. l.], ⌜1976. (Ekklesiastikos Pharos; 52–57). P. 87.
[88] Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 4, 11 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου. Τ. 2. σ. 480:1–4.
[89] Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 7, 9 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου. Τ. 4. σ. 19:9–12.
[90] Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 7, 9 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου. Τ. 4. σ. 22:18–21.
[91] Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 7, 9 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου. Τ. 4. σ. 25:3–8.
[92] Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 10, 2, 6 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου. Τ. 5. σσ. 259–260.
[93] Nicodemus Hagiorita. De Carthaginensi concilio locali (Concilium 11). Canon 66:14–15 // Ἀγαπίου ἱερομονάχου και Νικοδήμου μοναχοῦ, Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας, ἔκδ. ἀρχιμ. Δορόθεος, Ἀθήνα,[12] 1998, σ. 495.
[94] Nicodemus Hagiorita. De Carthaginensi concilio locali (Concilium 11). Canon 66:18–20 // Ἀγαπίου ἱερομονάχου και Νικοδήμου μοναχοῦ Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἁγίας καθολικῆς καὶ

ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας, σ. 495: «…τῆς Ἐκκλησίας τῆς καθολικῆς μητρός…»
[95] Βλ. Registrum patriarchatus Constantinopolitani (1315–1331) Doc. 4:11–12 // CFHB SV. 19/1. S. 128. Πρβλ.: Ibid. Doc. 4:19–20 // CFHB SV. 19/1. S. 128.
[96] Βλ. Josephus Bryennius. Epistulae 30. Διάταξις Ἰωσὴφ μοναχοῦ Βρυεννίου (1421). L. 13–31 // Τομαδάκης Ν. Ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἐπιστολογραφίας. Ἰωσὴφ μοναχοῦ τοῦ Βρυεννίου Ἐπιστολαὶ Λ′ καὶ πρὸς αὐτὸν Γ′ // Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. 1983–1986. Τ. 46, σσ. 283–362.
[97] [Doropheus Monembasiae]. Liber historicus (versio altera) (e cod. Mich. Ann Arbor. 215) L. 228–232 // Ζαχαριάδου Ἐ. Ἀ. Ἡ πατριαρχεία τοῦ Διονυσίου Β′ σὲ μία παραλλαγὴ τοῦ Ψευδο-Δωροθέου // Θησαυρίσματα, 1962. Τ. 1, σ. 144–155.
[98] Callinicus III Patriarcha. Narratio brevis 3, 21:2961–2964 // Καλλινίκου Γ′ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Τὰ κατὰ καὶ μετὰ τὴν ἐξορίαν ἐπισυμβάντα καὶ ἔμμετροι ἐπιστολαί, ἔκδ. Ἀ. Τσελίκας, Ἀθήνα, 2004, σσ. 79–269, 271–429.
[99] Nicodemus Hagiorita. Confessio fidei 3 // Paschos P. B., Ἐν ἀσκήσει καὶ μαρτυρίῳ, Ἀθήνα, 1996 (Ὑμναγιολογικὰ Κείμενα καὶ Μελέτες 3), σ. 142:3–16.
[100] Gregorius V Patriarcha. Epistulae Synodales Doc. 1:1–42 // Ἀλεκσούδης Ἀ. Δύο ἐγκύκλια ἔγγραφα Γρηγορίου τοῦ Ε′ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως //Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, 1892, Τ. 4, σσ. 269–275.
[101] Neophytus Ducas. Epistulae (a. 1839–1844). Epistula 1196. Θεοδωρήτῳ. L.1–8 // Ἐπιστολαὶ πρὸς τινὰς ἐν διαφόροις περιστάσεσι ὑπὸ Νεοφύτου Δούκα εἰς τόμους δύο ὡς ἀκολουθία τῶν κατὰ τὸ 1839 προεκδεδομένων, Τ. 1, Ἀθῆναι, Τυπογραφεῖο Ἀνδρέου Κορομηλᾶ, 1844, σσ. 147–148.
[102] Joannes Macrygiannes. Acta et epistulae. Doc. 302:7–10 // Ἀρχεῖον τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Μακρυγιάννη, ἔκδ. J. Vlachogiannis, Vol. I, Athens, 1907 (Ἀρχεῖα τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας 2), σσ. 1–469.
[103] Κώδιξ ΚΒ. 404 // Γερμανός μητρ. Αἴνου, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἁρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων συνόδων, σσ. 179–180.
[104] Ibid, σ. 179.
[105] Ἔγγραφα πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος (1852–1873) / ἔκδ. Μ. Ἰ. Γεδεών. Κωνσταντινούπολις, 1908, σ. 42.
[106] Ibid, σ. 187.
[107] Πρακτικὰ τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872], σ. 60: «…ἡ μήτηρ Ἐκκλησία γινώσκουσα τὴν ἀνέκαθεν εὐσέβειαν τοῦ ὀρθοδόξου βουλγαρικοῦ λαοῦ…».
[108] Βλ. Ανδρέας (Νανάκης), αρχιμ, Εκκλησία εθνάρχουσα και εθνική. Μέσα από τη σύναξη των πρεσβυτέρων και τον ιερό σύνδεσμο της Εκκλησίας της Ελλάδος (1870–1922), Θεσσαλονίκη, [2] 2007, σσ. 11, 32–33.
[109] Βλ. λ.χ. Παπαθωμᾶς Γ. Δ., ἀρχιμ, Κανονικὰ ἔμμορφα (Δοκίμια κανονικῆς οἰκονομίας, ΙΙ), Κατερίνη, 2015 (Νομοκανονικὴ βιβλιοθήκη, τ. 29).
[110] Πρακτικὰ τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872], σσ. 60, 44.
[111] Ibid, σσ. 44.
[112] Οικουμενικός Πατριάρχης: Η μήτηρ Εκκλησία όχι μόνο δικαιούται αλλά υποχρεούται να θεραπεύσει το σχίσμα στη Ουκρανία (25 Σεπτεμβρίου 2018). URL:
https://fosfanariou.gr/index.php/2018/09/25/blog-post_25-33/
[113] Βλ. Κώδιξ ΛΓ. 244 // Γερμανός μητρ. Αἴνου, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἁρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων συνόδων, σ. 173–177.
[114] Κώδιξ Θ. 323 // Γερμανός μητρ. Αἴνου, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἁρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων συνόδων, σσ. 166–167.
[115] Βλ. λ.χ. Maximus Confessor. Ambigua ad Joannem 10, 100:18–31 // On Difficulties in the Church Fathers: The Ambigua / ed. N. Constas. Vol. 1. Cambridge (Mass.), 2014. (Dumbarton Oaks Medieval Library). P. 310.
[116] «...ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἡ Προκαθημένη Ἐκκλησία, θὰ συγκαλέσῃ αὐτάς, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ πᾶσαι βουλευθῶσι περὶ τῶν μεγάλων Ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τοσούτου χρόνου ἀπασχολοῦσι τὴν καθόλου Ὀρθοδοξίαν». Βλ. Γερμανός μητρ. Αἴνου, Τὸ

Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἁρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων συνόδων, σ. 188: Ὀρθοδοξία, 1930, № 5, σ. 198.
[117] Βλ. Anastasius Sinaïta. Viae dux 8, 1:3–6 // CCSG. 8. P. 114.
[118] Βλ. Collatio quarta. Novellae constitutiones annorum 1057–1204. Novella 56, 1. L. 29–50 // Jus Graecoromanum. 1. S. 376–377.
[119] Βλ. Dositheus. Historia patriarcharum Hierosolymitanorum 5, 2 // Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου, Τ. 3, σσ. 178:30 — 179:12.
[120] Αναλυτικότερα στο άρθρο Троицкий С. В. О границах распространения права власти Константинопольской Патриархии на «диаспору» (Τρόιτσκι Σ. Περί των ορίων επεκτάσεως του δικαιώματος της εξουσίας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως επί της «Διασποράς») // ЖМП 1947, № 11, σσ. 34–45.
[121] Γερμανός μητροπολίτης Αἴνου, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἁρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξων συνόδων, σ. 31.
[122] Βλ. Διονυσίου Σλιόνοφ καθηγ. Το «ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς…» του 28ου κανόνα της εν Χαλκηδόνι Συνόδου και οι ερμηνείες αυτού //
https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/56996-silionof-28os-kanonas.
[123] «…διότι εὐλογεῖ ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία τά ὑπ᾽ αὐτῆς τιμηθέντα διακεκριμένα τέκνα της…». Βλ. Οικουμενικός Πατριάρχης: «Δεν μας συγκινούν νέαι εκκλησιολογίαι» (18 Μαΐου 2023). URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/05/18/ecum-patr-den-mas-sygkinoun-oi-nees-ekklisiologies/**
[124] Οικουμενικός Πατριάρχης: Παραμένομεν, επιμένομεν και υπομένομεν (11 Ιουνίου 2023). URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/06/11/ta-onomastiria-tou-ecum-patr-11-june-2023/**
[125] Ομιλία Μητροπολίτου Σαράντα Εκκλησιών Ανδρέου κατά την Κυριακή της Σαμαρείτιδος (18 Μαΐου 2023). URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2023/05/18/omilia-mitropolitou-40ekklisiwn-andreou-tin-kyriaki-sama...**.
[126] Στη συνάντηση ήταν παρόντες επίσης ο αρχιεπίσκοπος Αυστραλίας Μακάριος και οι βοηθοί επίσκοποί του.
[127] Ο Πατριάρχης δέχθηκε τον Αρχιεπίσκοπο Αυστραλίας Μακάριο (2/06/2020). URL: **http://fanarion.blogspot.com/2020/02/blog-post_6.html**
[128] Bartholomew: We Proclaim in Every Direction that Constantinople is the Genuine, The Only Mother Church. (Dec 11, 2023). URL: **https://orthodoxtimes.com/ecumenical-patriarch-we-proclaim-in-every-direction-that-constantinople-is...**.
[129] Έτσι, λ.χ. ο Πάπας της Ρώμης Γρηγόριος Ζ΄ Γκιλνεμπραντ (1073) έγραψε: «Σε σας και όλους όσοι τιμούν τον Χριστό ας γίνει γνωστό ότι η Εκκλησία της Ρώμης είναι η καθολική μητέρα όλων των χριστιανών». Βλ. Gregorius VII. Registrum (1085): Epistola XXIX. Ad Judices Sardiniae (a. 1073) // PL. 148. Col. 312A:1–2. Προς αντιπαραβολή ο Όσιος Βενέδικτος ο εκ Νουρσίας αποκαλούσε «μητέρα» όλη την οικουμενική Εκκλησία και όχι μόνον ένα τμήμα της. Benedictus Nursiae. Regula cum commentariis (547): Commentarius // PL. 66. Col. 468A:7–12.
[130] Βλ. λ.χ. Οικουμενικός Πατριάρχης: Η μήτηρ εκκλησία όχι μόνο δικαιούται αλλά υποχρεούται να θεραπεύσει το σχίσμα στην Ουκρανία (25 Σεπτεμβρίου 2018). URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2018/09/25/blog-post_25-33/**. Βλ. επίσης στην ομιλία του Πατριάρχη Βαρθολομαίου προς τον ουκρανικό λαό το 2008: Ομιλία της Α. Θ. Παναγιότητος του Οικουμενικού Πατριάρχου κ. κ. Βαρθολομαίου προς τον Ουκρανικόν λαόν (26 Ἰουλίου 2008). URL: **https://fosfanariou.gr/index.php/2018/09/25/blog-post_25-33**.

Μια πηγή: https://mospat.ru/gr/authors-analytics/91555/